

परब

ओनवाँन

वर्ष : ८

स्थापना वर्ष : १९६०

जुवाँ : २०१३

अंक : १

वर्षा अडालजा
प्रमुज

परमर्शनसमिति
रतिवाल बोरीसागर
मध्यस्थ समितिना सव्य

प्रहुल्ल रावल
प्रकाशनमंत्री

तंत्री
योगेश जोषी

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी. ज्ञानपीठ .00 क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
होन अने ईकस : २६ ५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

[1]

અ નુ ક મ

(પરબ ઓનલાઈન)

પ્રમુખપદેથી : કૌન ગલી ગયો શ્યામ, વર્ષા અડાલજા

કવિતા : બે કાવ્યો, નિરંજન ભગત ઝાં કેમ વેઠાય હવે જરાયે વાર ? ચંદ્રકાન્ત શેઠ

મુલાકાત : મધુ રાય દ્વારા રઘુવીર ચૌધરીની મુલાકાત રજૂઆત : દંષ્ટિ પટેલ

સમીક્ષા-ગ્રંથાવલોકન : સુરેશ દલાલની કવિતાપ્રીતિને સલામ, મણિલાલ હ. પટેલ । વિશિષ્ટ અને વિરલ કારકિર્દી ગાથા, મનસુખ સલ્વા । માનવમન-જીવનનાં અપાર રહસ્યોને તાકતી કલાત્મક વાર્તાઓ, પ્રજ્ઞા પટેલ

પરિષદ-પાથેય : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

સાહિત્યવૃત્ત : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

(પરબ પ્રકાશન)

અ નુ ક મ

પ્રમુખપદેથી :	કૌન ગલી ગયો શ્યામ, વર્ષા અડાલજા 6
કવિતા :	બે કાવ્યો, નિરંજન ભગત 9 યજ્ઞ કેમ વેઠાય હવે જરાયે વાર ?, ચંદ્રકાન્ત શેઠ 10 યજ્ઞ - એ પણ સાચ !, ચંદ્રકાન્ત શેઠ 11 યજ્ઞ રાહ જોતો..., ફિલિપ ક્લાર્ક 11 યજ્ઞ કષ્ટો કરે કસોટી !, ચંદ્રકાન્ત શેઠ 12 યજ્ઞ ક્યારે જોવા મળશે ?, ચંદ્રકાન્ત શેઠ 12 યજ્ઞ રમતાં રમતાં રામ થવાનું, ચંદ્રકાન્ત શેઠ 13 યજ્ઞ આવશે નક્કી, આહમદ મકરાણી 13 યજ્ઞ આપ-આદેશની આ વાત-વિગત, પ્રાણજીવન મહેતા 14
વાર્તા :	અદષ્ટિદર્શન, પરંતપ દેસાઈ 17
નિબંધ :	વરસતા વરસાદનું સંગીત, ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ 26
ભારતીય સાહિત્ય :	ચાર કાવ્યો - પન્ના ગોળે, અનુવાદ : અરુણા જાડેજા 29
વિદેશી સાહિત્ય :	બરફીલી સંધ્યાએ વનમાં મુકામ, રોબર્ટ ફોસ્ટ; અનુવાદ : પ્રદીપ ખાંડવાળા 32 યજ્ઞ જુનિયર માલ્ટબી લેખક, જહોન સ્ટાઈનબેક, અનુવાદ : મોહનલાલ પટેલ 33
મુલાકાત :	મધુ રાય દ્વારા રઘુવીર ચૌધરીની મુલાકાત રજૂઆત : દષ્ટિ પટેલ 57
સમીક્ષા-ગ્રંથાવલોકન :	સુરેશ દલાવની કવિતાપ્રીતિને સલામ, મણિલાલ હ. પટેલ 72 । વિશિષ્ટ અને વિરલ કારકિર્દી ગાથા, મનસુખ સલ્વા 75 । માનવમન-જીવનનાં અપાર રહસ્યોને તાકતી કલાત્મક વાર્તાઓ, પ્રજ્ઞા પટેલ, 79
આવરણચિત્ર :	પીયૂષ ઠક્કર 82
આસ્વાદનોંધ :	
પરિષદ-પાથેય :	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 84
સાહિત્યવૃત્ત :	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 90
આ અંકના લેખકો :	91

રાતનો સમય છે. ઝળાંહળાં પ્રાંગણમાં લોકો શ્વાસોચ્છ્વાસની જેમ અડોઅડ ભીંસાઈને બેઠા છે. તલપૂર જગ્યા નથી. છતાં છે નિશ્ચલ શાંતિ. અનેક આંખો આતુરતાથી સામેનું દશ્ય જોઈ રહી છે. નૃત્યાંગના એક પંક્તિ સુમધુર રીતે ગાય છે : કૌન ગલી ગયો શ્યામ...

રાધાએ અધીરતાથી, પ્રતીક્ષા કરી પણ એના હૃદયસિંહાસનનો રાજાધિરાજ આવ્યો નહીં. રૂંવે રૂંવે ઝંખના જાગી. આકુળવ્યાકુળ થઈ ગઈ. જો જગતનો નાથ જ વાયદો ન નિભાવે તો કોને રાવ કરવી ! દિવસ ઢળવા આવ્યો છે અને અભિસારિકાની જેમ રાત રૂમઝૂમ પગલે આવી રહી છે. પ્રિયતમનાં દર્શન વિના રાત શેં વીતશે ! હવે તો મારે જ એને શોધવા નીકળવું પડશે. ઉઘાડા કમાડ છોડી વિહ્વળ રાધા નીકળી પડે છે એના પ્રિયતમની શોધમાં. શેરીમાં જે મળે છે તેને ઘેલી થઈ પૂછે છે : કૌન ગલી ગયો શ્યામ ?

નૃત્યાંગના ભાવવાદી સ્વરે રાધાની વિહ્વળતા, એનાં પ્રિયતમની શોધનું વર્ણન કરી, માત્ર થોડા જ શબ્દોમાં અને એવું ભાવવિશ્વ ઊભું કરે છે કે રાધાનાં આંસુની ભીનાશ સૌની આંખોમાં ઊતરી આવે છે.

છે તો એક જ પંક્તિ પણ નૃત્યાંગના એક જ સ્થળે ઊભા રહી માત્ર આંખ અને ચહેરાના ભાવથી એ એક જ પંક્તિના અલગ અલગ ભાવ પ્રગટ કરે છે. મારા સારા નસીબે, મારી બાજુમાં જ તખ્તાને તાદૃશ્ય કરતો મોટો સ્ક્રીન હતો અને નૃત્યાંગનાનો ચહેરો મારી સાવ સામે જ હતો. રાધા પૂછે છે કોઈને, મારો શ્યામ ક્યાં ગયો ? તમે જોયો ? બીજી જ ક્ષણે ચહેરાનો ભાવ બદલાય છે, ક્રોધથી પૂછે છે, કૌન ગલી ગયો શ્યામ ? આંખના ઉલાળથી એ કટાક્ષમાં કહે છે : જાણું છું કૌન ગલી ગયો શ્યામ... કેટકેટલી ભાવભંગીઓ !

નૃત્યાંગના છે કથકનૃત્યશૈલીનાં સુપ્રસિદ્ધ કલાકાર ઉમા શર્મા. પ્રસંગ છે મોરારી બાપુની ઉપસ્થિતિમાં મહુવામાં અસ્મિતાપર્વનો. રાત રેશમી વસ્ત્રની જેમ સરકી રહી છે અને સહુ તન્મય છે રાધા સાથે, જાણે સૌ અધીર છે, કૌન ગલી ગયો શ્યામ.

આ કલાનો જાદુ છે, દાણા મંતરી જાણે છે, ફેંકીને વશમાં કરી લે છે પ્રેક્ષકને. પછી કલાકારના પાત્રનાં સુપ્રદુઃખ તે પ્રેક્ષકનાં આગવાં. પરફોર્મિંગ આર્ટ્સ, ભજવણીની કલાનાં વશીકરણ મંત્રથી સૌ ક્યારેક ને ક્યારેક તો અભિભૂત થયા જ હોય. પછી એ નાટક હોય કે નૃત્ય.

એક વાક્ય, એક પંક્તિ જુદા જુદા ભાવ સાથે, આરોહઅવરોહ અને શબ્દભાર સાથે બોલાય ત્યારે એક જ કૂચીથી કેટકેટલા ભાવવિશ્વનાં કમાડ ખૂલે છે ! ડ્રામેટિકસના અમારા વર્ગમાં જ્યોતીન્દ્ર દવે રસનિષ્પત્તિ પર અત્યંત રસાળ રમૂજની છાંટવાળું પ્રવચન આપે, અમારા નાટ્યગુરુ પરીક્ષા લે, એક સાદુંસીધું વાક્ય નવેય રસમાં બોલવાનું. ઉપરથી ચેલેન્જ આપે હજી કોઈ સંવાદકળા સાધ્ય હોય તો એમાં પણ બોલી બતાવો.

સી. સી. મહેતાએ એક સરસ દાખલો નોંધ્યો છે. એક જ સપ્તાહમાં બે નાટ્યસંસ્થાનાં, બે અલગ થિયેટરમાં ‘મરચન્ટ ઓફ વેનિસ’ જોયું. બંનેના દિગ્દર્શક, અભિનેતા અલગ. એક નાટકમાં શાયલોકની ભૂમિકા ભજવાતી જોઈને સખત તિરસ્કારનો ભાવ જાગ્યો અને બીજા નાટકમાં એ જ શાયલોકની ભૂમિકા નટે એવી ભજવી કે યહૂદીઓ પ્રત્યે સમભાવ પેદા થયો.

પણ આપણે તો રહ્યા શબ્દના બંદા. શબ્દમં જેનકુ ખબરાં પડી. અખાએ જેને બાવનબહારો કહ્યો તે પકડી લઈ, પ્રયોજવાનો અને પ્રત્યક્ષ કરવાનો. સાચ્યે જ ગોથાં ખાઈ જવાય એવું અઘરું કામ. અઘરું તે અઘરું સંકુલ પણ કેવું ! નાટક કે નૃત્યની જેમ સામે ન પ્રેક્ષક કે શ્રોતા. એકાંતમાં લખો. તમે જ લેખક, દિગ્દર્શક અને કોરીયોગ્રાફર. તમે લખેલી ઘટના-દશ્ય-સંવાદો - મનમાં બોલતા જાઓ, કલ્પનામાં દશ્ય ભજવતા જાઓ, આજુબાજુનો સંનિવેશ, સ્થળ સમયને પણ કથામાં ગૂંથતા જાઓ. (એટલે સેટિંગ્સ બાય સર્જક પોતે એવું પણ ખરું ને !)

આ બધી ભૂમિકાઓ એકત્ર થઈ સર્જકમાં સમાય, ઘૂંટાય ત્યારે એક કૃતિનું સર્જન થાય. એ પુસ્તક રૂપે પ્રગટ થાય. બસ, પછી સર્જક અને સર્જન છુટ્ટા પડે. લેખક એની કૃતિને ભૂંગળીમાં મૂકી દરિયામાં તરતી મૂકી દે છે. કયા મોજાને હિલોળે કયા દેશના રસિકજનના હાથમાં આવી ચડશે, કોણ એમાના ગોપિત કથનની લિપિ ઉકેલશે તેની કોને ખબર ! તે ઘટના આજે બનશે કે કાળના પ્રલંબ પટ પરના કોઈ સમયબિંદુ પર એ ઘટનાનો વિસ્ફોટ થશે તે બધું ભગવાનને ભરોસે. વર્ષો પછી આષાઢચ પ્રથમ દિવસે મેઘધારામાં ભીંજાઈને કોઈ રસિકજન ઝૂમી ઊઠશે. તેની પ્રિયતમાને મેઘસંદેશને બદલે મોબાઈલ સંદેશ આપશે તેની કાલિદાસને કલ્પના પણ ન હોય, તમા પણ ન હોય. સર્જક એના નિજાનંદમાં હોય. મીરાંએ તો કૃષ્ણમય બની ગા્યું... એરી મેં તો પ્રેમદીવાની. પછી કોઈને એવી જ પ્રેમકટારી વાગે છે કે નહીં તેની એને શી તમા હોય !

હજી થોડાં વર્ષો પહેલાં કથાનો શબ્દ છપાયેલો નહીં, બોલાયેલો હતો. રાત્રે સૌ કામથી પરવારી ચોકમાં ભેગાં થાય ને કથાકાર કથા માંડે. એની સર્જકતાયે કેવી બડકમદાર, કેવી કલ્પનાની આકાશને આંબતી ફાળ કે ધૂળની ઢગલી જેવા નાના ગામનાં લોકને જાદુઈ શેતરંજ પર બેસાડી દૂર દૂરના દેશમાં લઈ જાય. એટલે જ વાર્તા મૂળમાં તો કથા. એ કહેવાની, કથવાની ચીજ છે. એટલે જ તો એ કથાકાર કહેવાતો. છપાયેલો નહીં તો બોલાયેલો શબ્દ. એ શબ્દે કેવાં કેવાં જબરાં કામ કર્યાં છે ! લોકોને નિર્ભેળ

આનંદ આપ્યો છે તો કોઠાડાહી માની જેમ નીતિબોધના પાઠ શીખવ્યા છે. જીવનના હર મોડને, હર પ્રસંગને, હર ભાવને અનુરૂપ કાવ્યો, કૃતિઓ આપ્યાં છે.

શબ્દને બ્રહ્મ તે વળી અમથો કહ્યો છે. ફરી મૂળ વાત કરીયે તો હવે કથાકાર ક્યાં ? ને માણભટ્ટો પણ તેજીથી ધસમસતા કાળપ્રવાહે ક્યાં ફંગોળી દીધા ! સમાજે પડખું ફર્યું, સમય બદલાયો. રીતરસમો બદલાઈ; પણ માનવહૈયું તો એ જ રહ્યું. એનાં સુખદુઃખ પ્રેમવિરહ, કરુણાઈર્ષ્યાનાં દ્વન્દ્વો અજરઅમર. શબ્દબ્રહ્મને તો કાળનો ઘસારોય ક્યાંથી લાગે !

હા, સ્વરૂપ થોડું બદલાયું. બોલાતો શબ્દ છપાતો થયો અને વાચકો અદૃશ્ય થયા. સામસામે બેસીને શ્રોતાઓ હોંકારો ભણતા, તેથી કૃતિનાં રૂપરંગ બદલાતાં રહેતાં. પણ it was a Live Performance. તરત દાન અને પુણ્ય ખાતે જમા. પણ હવે મારી આજે લખાયેલી વાર્તા કાલે જ કોઈ વાંચશે કે દસ વર્ષ પછી, પંચાયતની લાઈબ્રેરીમાંથી ખખડી ગયેલી હાલતનું પુસ્તક વાંચી ધંધુકાનો, રસ્તામાં સાઈકલ રીપેર કરનારો, જેમતેમ થોડું ભણેલો એક સામાન્ય ગરીબજન, વાંકાયૂકા અક્ષરે પોસ્ટકાર્ડ લખી હરખ પ્રગટ કરશે એની મને ખબર નથી. (ખરેખર મને એ પત્ર મળ્યો ત્યારે મને પણ એક એવોર્ડ મળ્યાનો હરખ થયેલો.)

એટલો શબ્દ પવિત્ર છે અને ઈશ્વરની જેમ તેની આરાધના કરવાની છે. કૃતિ પોતે જ હોંકારો ભણે એટલી સશક્ત હશે ત્યારે જ વાચક, કોઈક ખૂણેથી, ક્યારેક હોંકારો ભણશે. પણ ભણશે તે નક્કી. જ્યારે પણ એ વાચકના હૃદયને સ્પર્શશે ત્યારે સંજીવની મંત્રથી જીવતી થશે. એક શબ્દમાં અનેક અર્થરચનાઓ ભળેલી છે. આકાશમાંથી ગંગાનું અવતરણ તો થાય, તે ઝીલવા ભગીરથ હોવો જોઈએ. વાચકે પણ તે સજ્જતા કેળવવાની છે. સામે રહીને નૃત્યાંગના ભાવદર્શક ગાઈ શકવાની નથી, ગાવાનું તો એણે જ છે : કૌન ગલી ગયો શ્યામ.

બે કાવ્યો | નિરંજન ભગત

ભસ્મ રૂપે

હવે તમે ફૂલો છો, 'ક્યારેક મળશું !'
વર્ષો લગી પરસ્પરથી દૂર ગયા, હવે પાછા વળશું ?
વર્ષો પૂર્વે મળ્યા ત્યારે કેવું મળ્યા હતા,
તમે સહી શક્યા નહિ એવું હળ્યા હતા;
તમે કહ્યું, 'હવેથી મળશું નહિ, આમ ક્યાં લગી બળશું ?'
આયુષ્યનો અંત હવે બહુ દૂર નથી,
મૃત્યુ આપણે માનીએ એવું કૂર નથી;
ક્યારેક મળશું, પણ સદેહે નહિ, ભસ્મ રૂપે ભળશું.

નર્યા ને નર્યા

વર્ષોનાં વર્ષો પછી આપણે પાછા ફર્યા,
વચ્ચે વર્ષોનાં વર્ષો આપણે સ્વેચ્છાએ વિરહને વર્યા.
વિરહમાંયે આપણું મન ભર્યું ભર્યું હતું,
બારે માસ જાણે વસંત હોય એમ થતું,
પરસ્પરનો સંગ ન'તો તોયે કેટકેટલા રંગ ધર્યા.
આપણે જ્યાંથી આરંભ કર્યો અંતે ત્યાં જ મળ્યા,
વિરહનાં વર્ષો એવાં તો ફૂલ્યાં, ફાલ્યાં ને ફળ્યાં,
વર્ષોનાં વર્ષો પૂર્વે હતાં એવાં આજે જાણે નર્યા ને નર્યા.

કેમ વેઠાય હવે જરાયે વાર ? | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

તરસથી તરડાય છે મારો કંઠ,
દાહથી ભૂંજાય છે મારાં અંગ,
જોઈએ છે મારે જળ

એની ખોજ કરતાં કરતાં,
મારી અહંતામાં,
મારી બાલિશતામાં,
મારી અણઘડતા ને અજાણતામાં
ઊતરી પડાયું છે આ કળણભરેલી કર્દમભૂમિમાં !

અધીરાઈ ને ઉતાવળમાં
જેમ જેમ ઉપાડવા જાઉં છું પગ,
કળણમાં વધુ ને વધુ થવાય છે ગરક !

સમયની શીશીમાં
મૂંગી મૂંગી રેત સરે
સરું છું એમ હુંયે આ કળણમાં
ઊડે ને ઊડે...

ભયથી વિદ્ધ વિહંગની જેમ
ફડફડા કરે છે મારું મન !
ચીસ પાડવા જેટલીયે
ખૂલતી નથી ચાંચ !
જાણે ખાલીપાની ખૂંચે એને ખાંચ !

કળણમાં ખૂંપતી જતી મારી હસ્તીના હાથ
ઊંચા થઈ થઈને પોકારે છે :
'કોઈ આવો, કોઈ બચાવો !'

બધુંયે બદ્ધ, સ્તબ્ધ, સ્થગિત ને કિંકર્તવ્યમઠ !
ત્યાં જ જોઉં છું :
માધુર્યના મધપૂડા-શો શાંત-શીળો એક ચહેરો !
માતૃત્વથી, વાત્સલ્યથી, કરુણાથી નીતરતો ને દીપતો !
ચિદાકાશમાં ચડતો એક ચંદ્રમા !
એનો સુકુમાર હસ્ત લંબાય છે મારા પ્રતિ...
એક તેજોમય અંગુલિ લંબાય છે મારા પ્રતિ...
માવતરની આંગળી બાળક પકડી લે એમ,
હુંયે એને પકડી લેવા બિલકુલ તત્પર ને તૈયાર,
કેમ વેઠાય હવે જરાયે વાર ?...

મધુ રાય : આજે આપણી સમક્ષ ગુજરાતી સાહિત્યના મૂર્ધન્ય સાહિત્યકાર રઘુવીર ચૌધરી ઉપસ્થિત છે, ટીવી એશિયાના સ્ટુડિયોમાં. મને રોમાંચ છે મારાથી હિંદીના નિવૃત્ત પ્રોફેસર છે અને ગુજરાત યુનિવર્સિટીના હિંદી વિભાગના હેડ ઓફ ધ ડિપાર્ટમેન્ટ તરીકે નિવૃત્ત થઈને હવે માનદ સેવાઓ આપે છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં રઘુવીરભાઈનું પ્રદાન હું માનું છું કે આવતાં પચાસ વર્ષ સુધી નોંધપાત્ર ગણાશે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું સંચાલન રઘુવીરભાઈએ એવી કુશળતાથી કર્યું છે કે આજે નદીકિનારે સાહિત્ય પરિષદનું ભવન ઉપસ્થિત છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના રઘુવીરભાઈ એક ટ્રસ્ટી છે અને દિલ્હીની સાહિત્ય અકાદમીના એક્ઝિક્યૂટિવ કમિટિના સભ્ય છે. આ ઉપરાંત એમને જ્યારે પૂછ્યું ત્યારે એમણે કહ્યું એમને મન સૌથી વધુ મહત્ત્વનું છે એમનું ખેડૂતપણું. એ વીક એન્ડ ફાર્મર છે. એ પોતાના ગામ બાપુપુરામાં શનિ-રવિ ખેતી કરે છે અને ગ્રામસેવાનાં કાર્યો પણ કરે છે. આપણે વધુ એના વિશે રઘુવીરભાઈ પાસેથી જાણીશું. રઘુવીરભાઈએ સાહિત્યની પ્રત્યેક વિધામાં કુલ મળીને એંશી પુસ્તકો લખ્યાં છે, જેમાં વાર્તા, કવિતા, નિબંધ, નાટક, નવલકથા અને વિવેચન તથા સંપાદન પણ છે. ધાર્મિક સંસ્થાઓ માટે પણ એમણે કેટલાક પુસ્તકો સંપાદિત કર્યાં છે. આ ઉપરાંત, સાહિત્યના લેખો – એમની કોલમો ગુજરાતના દૈનિકોમાં પ્રગટ થતી હોય છે. રઘુવીરભાઈ પાસે આપણે એમના વિશે વધુ વાતચીત કરીએ. રઘુવીરભાઈ આ બીજી વાર અહીં આવવું થયું ?

રઘુવીર ચૌધરી : હા જી.

મધુ રાય : દસ દસ વર્ષે આવવું એવું આપે કાંઈ નક્કી કર્યું છે ?

રઘુવીર ચૌધરી : ના, મધુ રાય અમેરિકામાં હોય ત્યારે આવવું એવું નક્કી કર્યું છે.

મધુ રાય : તમારા સાહિત્યસર્જનની શરૂઆત વિશે બે શબ્દો કહેશો ?

રઘુવીર ચૌધરી : પિતાજી ખેડૂત અને શનિવારે અને એકાદશીએ મહાદેવજીના મંદિરમાં ભજનમંડળી ચલાવે. તો ત્યાં જે બધાં ભજન – નરસિંહ, મીરાંનાં, એ સાંભળેલાં. એટલે બધા લય સ્થિર થયેલા. મેં પણ

ટીવી એશિયા યુ.એન.એ.ના ન્યૂજર્સી સ્થિત સ્ટુડિયોમાં ઓગસ્ટ ૨૦૦૧માં શ્રી મધુ રાયે લીધેલી શ્રી રઘુવીર ચૌધરીની મુલાકાત

લગભગ એ કાચી ઉંમરે ભજનના લયમાં – એમાં બધાં પૌરાણિક ચરિત્રો પણ આવે એવી રચનાઓ કરેલી. પછી હાઈસ્કૂલમાં ભોળાભાઈ પટેલ શિક્ષક તરીકે આવ્યા. એ – તમે તો મારાથી ઉંમરમાં નાના છો, એ મોટા છે પણ મારાથી ઉંમરમાં નાના લાગે એવી સારી તબિયત એમની રહી છે. મેટ્રિક થઈને એ મારા શિક્ષક થયેલા. અમે ઘણું સાથે વાંચ્યું. એટલે એ વખતે જે કંઈ લખાયું – મેટ્રિક પહેલાંનું, એમાંનું કેટલુંક સાચવી શકાયું એવું રહ્યું છે. એક “ગતિ” નામનું વાર્ષિક ચાલતું એમાં પ્રગટ થયેલી રચનાઓ છે, જેમાંનો એક ગદ્યાખંડ એ પાટણના સહસ્રલિંગ તળાવ વિશેનો છે. તો, એ લાભ મને મળ્યો. સંસ્કૃતની પરીક્ષાઓ પણ મેટ્રિકની પરીક્ષાઓ પહેલાં આપી. હિંદીની પરીક્ષાઓ પણ આપી. ગુજરાતી, હિંદી, સંસ્કૃત એનો પાયો કોલેજકાળ પહેલાં કંઈક તૈયાર થયો. કોલેજમાં પણ સારા અધ્યાપકો મળ્યા. બે વર્ષ વિસનગર રહ્યો ત્યારે – જેમ અત્યારે કોલેજમાં ફિશપોન્ડ આપે છે તેમ ત્યારે મને આપેલું કે ‘આ બધાં સામયિકો ઉપરની ધૂળ ઉડાડે છે.’ (હાસ્ય) ત્યાં હું સેવાદળ છાત્રાલયમાં રહેતો. નાનપણથી અમારે ત્યાં મોતીભાઈ ચૌધરી અને બધા કાર્યકરો આવે. સેવાદળ – કોંગ્રેસનું ઉત્તમ ઘટક ત્યારે હતું, એમાં પણ કામ હું કરતો. એમ એ રીતે સેવા અને સાહિત્ય – બે વસ્તુ સતત ત્યારે એક ભાથા તરીકે સુલભ થઈ.

મધુ રાય : વાહ, આ રીતે શરૂઆત થઈ તમારી. પ્રથમ કૃતિ વિશે કંઈ...

રઘુવીર ચૌધરી : એ “પૂર્વરાગ”, જે આપની “બાંશી નામની એક છોકરી” હું ધારું છું કે ‘૬૪માં પ્રગટ થઈ. તો, ‘૬૪માં “પૂર્વરાગ” નવલકથા પ્રગટ થઈ, જેમાં ઘણીબધી સમકાલીન ઘટનાઓ પણ લીધી છે. પછી એનો બીજો ભાગ “પરસ્પર” અને ત્રીજો ભાગ “પ્રેમઅંશ.” પણ આ આપણા પોતાના અનુભવોની નજીક રહીને લખવાનો ઉપક્રમ થયો. પણ મને ખ્યાલ નહોતો કે હું નવલકથામાં આટલો વધારે સમય આપીશ. મને તો એમ હતું કે આપણે કવિતા લખીશું ને સમાજ અને સંસ્કૃતિનું કામ કરીશું. આવી કંઈ સમજણ હતી ત્યારે.

મધુ રાય : લખવા પાછળ – તમે લખો છો ત્યારે કોઈ હેતુ હોય છે કે મારે આ વાત આમાં કરવી છે અને પછી વાત તમે સાહિત્ય દ્વારા કરો છો એવું બને છે ?

રઘુવીર ચૌધરી : કવિતામાં તો એવું બને કે એકાદ પંક્તિ મળી જાય જેને આપણે અનુભૂતિ કહીએ છીએ તેવું અથવા શબ્દ રૂપે પણ મળી જાય. પણ જે કથાસાહિત્યમાં વધારે સમય આપવાનું થયું એમાં ચોક્કસ કોઈક વસ્તુ વાચકને પહોંચાડવી છે એ મુખ્ય ગણાય. એટલે એનો અર્થ એવો નથી કે બધાંમાં આપણે સફળ થઈએ. પણ કંઈક કહેવાનું ન

હોય, કોઈ અનુભવ ન હોય તો લખવું ન જોઈએ માણસે. પત્રકારત્વ કરે માણસ. પોતાનો ગુજારો ચલાવવા પણ લેખનમાં તમારે સમાજને કશું પહોંચાડવાનું છે એ પાયામાં રહેવું જોઈએ.

મધુ રાય : મારો પૂછવાનો એવો હેતુ હતો કે આપણે કંઈ કહેવા માંગીએ છીએ એનો અર્થ એવો કે સામાજિક હિતના સંદર્ભમાં કે વિધવા વિવાહ વિશે તમારે કંઈ કહેવું હોય તો તમે એની નવલકથા લખીને કહો કે નવલકથા દ્વારા એવું કંઈ કહેવું જોઈએ કે નહીં એ વિશે તમારો મત કહેશો ?

રઘુવીર ચૌધરી : હા. એટલે જ્યાં નિબંધથી કામ ચાલતું હોય, ત્યાં નિબંધ લખવો જોઈએ. પણ નવલકથા લખીએ ત્યારે, જેમ કે, “ઉપરવાસ” છે – “ઉપરવાસ”, “સહવાસ”, “અંતરવાસ” – તો તેમાં તે યુગનું જે જીવન હતું – ગ્રામજીવન, એમાં આ બધા પ્રશ્નો કેવી રીતે ઊભા થયા, એનાં નિરાકરણ કેવી રીતે આવ્યાં, કેવા સંઘર્ષો ઊભા થયા તે આપોઆપ આવે. એટલે આપણે બહુ બોલકા ન થઈએ પણ આપણા લેખન દ્વારા એ બધી વસ્તુ સૂચવાય એ રીતે આવે.

મધુ રાય : આપે કહ્યું “આપણે બહુ બોલકા ન થઈએ.” એ વિશે જરા વધારે કહેશો ? “બોલકા ન થઈએ” એટલે ?

રઘુવીર ચૌધરી : હા, એટલે આ નવલકથાનું સ્વરૂપ એવું છે કે એમાં અમુક હદ સુધી તમારે સ્પષ્ટ કહેવું પડે. અમુક વિગતો આપવી પડે; સ્થળ-કાળના નિર્દેશ કરવા પડે. કવિતામાં તમે એનાથી મુક્ત રહી શકો છો, કારણ કે એમાં સૌંદર્યની અનુભૂતિ શબ્દ દ્વારા અને શબ્દ દ્વારા પણ કવિતામાં ઉત્કર્ષ થતો હોય છે; પણ નવલકથા અને વાર્તામાં તમે અભિધા અને લક્ષણ, જે પહેલી બે શક્તિઓ છે અને વ્યંજના જેમાં બોલકાપણું આવતું જ નથી, બધું સૂચવાય છે. તો, કથાસાહિત્યમાં જો તમે આ અભિધા અને લક્ષણ – લક્ષણમાં જે રૂઢિપ્રયોગ છે, કહેવત છે એ સદીઓના અનુભવ પછી અસ્તિત્વમાં આવે છે, એ આપણે ફેંકી ન દેવા જોઈએ. આ “ઉપરવાસ” હું લખતો હતો ત્યારે મને મદદ મારા પિતાશ્રી દલસિંગભાઈ – જેમને ગામ “ભગત” કહેતું અને મારાં પત્ની પારુ – એમની ઘણી મદદ મળી. કારણ કે મેં શરૂઆત ‘પૂર્વરાગ’થી કરી જે વિચારપ્રધાન કૃતિ હતી – novel of ideas અને આ અનુભવપ્રધાન – વાસ્તવલક્ષી કૃતિ હતી. ત્યારે જે જૂના વખતમાં ખેતીનાં ઓજારો હતાં એનાં નામ તો આપણે ભૂલી ગયાં હોઈએ આટલાં વર્ષ પછી – ત્યારે આમને પૂછીએ. પારુને પૂછું તો પહેલાં તો ખડખડાટ હસે અને પછી ચોક્કસ શબ્દ કહે. તો, એ જે સાહિયારો વારસો હતો – કુટુંબનો, એનો હું આમાં ઉપયોગ કરી શક્યો. એટલે, લક્ષણ જે છે તે અભિધાથી બીજું પગથિયું છે જેમાં

આખા સમાજની ભાષા આપણને ખપ લાગે છે.

મધુ રાય : આપ જાણો છો તેમ આ કાર્યક્રમ ભાષા વિશે છે અને આપે ગ્રામભાષાના પણ પ્રયોગો લખવામાં કર્યા છે. એ વિશે કંઈ સમજાવશો ?

રઘુવીર સૌધરી : હા, એનો એક ફાયદો પણ છે. જેમ કે, એક એકાંકી “ડીમ લાઇટ”. એ ઉત્તર ગુજરાતની બોલીમાં છે આખું. ઉત્તર ગુજરાતના વિદ્યાર્થીઓને પણ આ બોલી જ આવડે. કોલેજમાં ભણતા હોય, અધ્યાપક – એને પણ બોલી જ આવડે – એ લહેકામાં બોલે. તો દિગ્દર્શક વિના પણ સંવાદો યાદ રહી જાય અને બોલે. ખૂબ ભજવાયું, “ડીમ લાઇટ.” પણ મને જે સમજણ આવી સાહિત્યની કે આપણે વિસરાતી ભાષાને પણ સાચવી લેવી જોઈએ. જેમ કે, પન્નાલાલની કૃતિઓ હતી તો મુંબઈના અધ્યાપકોને એ ભાષા અઘરી પડતી હતી. કારણ કે એ ભાષાથી એ લોકો દૂર આવ્યા છે. પન્નાલાલના વિસ્તારના, જેને “ઈશાનિયો દેશ” સુંદરમૂ કહે છે એના લોકો મુંબઈ ગયા હોય અને પછી પચીસ-પચાસ વર્ષ પછી, એમના પછીની પેઢી ભાષાથી જુદી પડી હોય. તો, મેં મહેસાણા જિલ્લાની બોલીનો ઉપયોગ જાણીજોઈને, સભાનતાથી કર્યો, જે બોલી હવે દસ વર્ષ પછી આપણને સાંભળવા નહીં મળે. એટલે લેખક તરીકે ખાસ કરીને કથાસાહિત્યના લેખક તરીકે આપણે આપણી ભાષામૂડી – જૂની મૂડી અંકે કરી લેવી જોઈએ.

મધુ રાય : વાહ વાહ વાહ, બહુ સરસ. જે સ્ટાન્ડર્ડ ભાષા કહેવાય છે. માનો કે અમદાવાદમાં ખાડિયા વિસ્તારમાં બોલાતી ગુજરાતીને એમ કહેવાય છે કે સાક્ષરની ભાષા – શુદ્ધ ભાષા, લખાણની ભાષા – જે ગણો તે, અને બાકીની ભાષાઓ ઉપર આપણે તુચ્છકાર કે ફિટકારથી નહીં તોય એક મશકરીના રૂપે એને જોતા જ હોઈએ છીએ અને હું માનું છું કે એ વસ્તુ બરાબર નથી. ભાષા કોઈ પણ રૂપમાં જો એ કશુંક વ્યક્ત કરતી હોય તો એ સ્વીકાર્ય છે અને મને ખૂબ આનંદ છે કે તમે આ ભૂંસાતી જતી ભાષાને આ રીતે સાહિત્યમાં મૂકીને એને થોડાંક વધારે વર્ષો આપો છો અને અહીંયાં પણ dialects જે કહેવાય છે એનું એટલું જ સન્માન છે જેટલું આપણે કોઈ પણ શુદ્ધ ભાષાનું કરતા હોઈએ. હવે, આપ આપના પરિવાર વિશે કંઈ કહેશો ?

રઘુવીર સૌધરી : મારા પરિવારમાં અત્યારે જે સૌથી વધારે પ્રિય છે મને એ તો દૌહિત્રી છે – નીતિ. દષ્ટિ-ભરતની દીકરી અને ખરેખર અહીં વધારે રોકાવાનું બન્યું એના મૂળમાં તો આ નીતિ સાથે સમય વિતાવવો તે છે. પછી ત્યાં બીજાં બાળકો છે તેમાં સંજય-સુનીતાનાં મંદાર અને અનુરાધા, જેમના વિના ઘણી વાર બેચેની થાય. અને અમારી દીકરી કીર્તિ –

એના બે બાબા છે, બહુ તોફાની છે – સિદ્ધાર્થ અને પૃથ્વી. એટલે, એ વધારે આત્મીય છે. સંજય યુનિવર્સિટીમાં કમ્પ્યુટરના અધ્યાપક છે. પુત્રવધૂ સુનીતા પણ થોડુંક લખે છે, આપને મળી પણ છે. નાની દીકરી સુરતા અહીં રટગર્સમાં ભણી. તો, આ અને અમારા ભાઈઓનાં કુટુંબો છે. એમની સાથે, ગામ જઈએ ત્યારે રહેવાનું બને. મારા ઘરની ચાવી, મારા મોટાભાઈને ત્યાં જ રહે એટલે એ ટેલિફોન વગેરેનો પણ ઉપયોગ કરી શકે. એક સંયુક્ત કુટુંબનો ભાવ ટકી રહ્યો છે, એનો આનંદ છે.

મધુ રાય : તમારા પરિવારમાં તમારા લેખક હોવા વિશે શી છાપ છે ?

રઘુવીર ચૌધરી : બહુ સારી છાપ છે. મારા મોટાભાઈ – કેશવલાલ એ સાત ચોપડી જૂના વખતમાં ભણેલા અને વેપારમાં પડ્યા. પણ મારા શિક્ષણમાં એમણે બહુ રસ લીધો. પિતાજીને તો હતો જ રસ. મને કંઈક પહેલો નંબર આવે કે ઇનામ મળે તો એ (કેશવલાલભાઈ) પેંડા વહેંચે બજારમાં. પછી વચેટભાઈ, એમને મેં અક્ષરજ્ઞાન આપેલું. હું જ્યારે મૅટ્રિકમાં હતો ત્યારે ગામનાં બધાં જ – પાંત્રીસ વર્ષથી નીચેનાં યુવક-યુવતીઓને અક્ષરજ્ઞાન આપેલું. (મધુ રાય : વાહ, વાહ, વાહ) એમાં મારાથી મોટાભાઈ – વચેટભાઈ સોમાભાઈ પણ હતા. એ જ્યારે ભજનો ગાતાં હોય – સરસ તબલાં વગાડે છે – ત્યારે એ ભજનોમાં સંસ્કૃત શબ્દો પણ આવતા હોય તો એના ઉચ્ચારો સ્પષ્ટ કરે. હમણાં, આપણે પરેશ નાયક – આપ ઓળખતા હશો – એ ખેતરમાં આવ્યા હતા, ત્યારે એમણે સંજય અમેરિકા આવ્યા એના વિશે પૂછ્યું. એટલે કે એ સારું ગણાય કે કેમ ? એટલે કહે, “સારું તો ગણાય પણ પાછા આવે તો અહીં શું નથી ? અને છેવટે તો સંતોષ એ જ મુખ્ય મૂડી છે.” એમ સોમાભાઈએ કહ્યું. એના બેક ગ્રાઉન્ડમાં ગાયો, ભેંસો, બળદ, ગાડું – જૂના વખતનું ગાડું સચવાયું છે હજુ, ટ્રેક્ટર્સ વગેરે આવ્યાં તોપણ. રમેશ દવે પણ સાથે હતા. બધા મિત્રોને એ વાતાવરણ, જે મેં “ઉપરવાસ”માં મૂક્યું છે, એ પામીને આનંદ થયો.

મધુ રાય : ધર્મમાં – હું માનું છું કે તમે ધાર્મિક પ્રકૃતિના લેખક છો. ધર્મ વિશે તમારી માન્યતા અને ધર્મનાં કંઈ પણ કર્મ આપે કર્યા હોય એ વિશે કહેશો ?

રઘુવીર ચૌધરી : હા. એમ લાગે છે કે વધુમાં વધુ પ્રભાવ તો શંકરાચાર્યનો હોવો જોઈએ મારા ઉપર. પ્રાચીન ભારત વિશે વિચાર કરું છું ત્યારે ચાણક્ય અને શંકરાચાર્ય બે બહુ મોટી વિભૂતિ લાગે છે, જેમની કોઈ વાતનો વિરોધ કરવો મુશ્કેલ લાગે છે. પણ, મારો ઉછેર ભક્તિમાં થયો અને પછી આપણા કવિ હરીન્દ્ર દવે – એમના કાકાના દીકરા ઈશ્વરચરણ સ્વામી અને મારી સાથે અભ્યાસ કરતા હતા

વિવેકસાગર સ્વામી - ત્યારે એમનું નામ નારાયણ ભગત હતું - એ એંશી પૂર્વે એક જ્ઞાનસત્રના આયોજન માટે ઘેર આવ્યા. અને એમની સાથે કામ કરવાનું થયું તો - આ જે અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થા છે, પ્રમુખસ્વામી મહારાજની - એમણેજે કંઈ કામ સોંપ્યું તે મેં કર્યું અને વિશિષ્ટાદ્વૈતનો અભ્યાસ પણ થયો. તો અદ્વૈત, વિશિષ્ટાદ્વૈત - એના વિશે થોડીક માહિતી પણ મારી પાસે છે. જગતના બધા જ ધર્મો વિશે મને કુતૂહલ છે અને એમ સમજું છું કે બધા ધર્મો મનુષ્યના કલ્યાણ માટે અસ્તિત્વમાં આવેલા છે. મનુષ્યને વહેંચવા માટે, લડાવવા માટે નહીં. તો, પ્રમુખસ્વામીનું વલણ એવું છે કે બધા ધર્મોએ પોતાની સ્વાયત્તતા ટકાવીને, બીજાંનું માન રાખીને માનવસેવા કરવી જોઈએ, માનવસેવા કરવાની છૂટ આપવી જોઈએ - હમણાં સરસ વિધાન એમણે કર્યું. તો, આ એક સારી સમજણ છે. વિવેકાનંદની પણ એ જ સમજણ હતી. ભગિની નિવેદિતાએ કહ્યું છે કે જો વિવેકાનંદ ના આવ્યા હોત તો અદ્વૈત ગુફાઓમાં રહ્યું હોત. એ બહાર લાવ્યા. એટલે આપણને જે લાભ મળ્યો છે આ સદીમાં - વિવેકાનંદથી ગાંધીજી સુધી, રાજા રામમોહનરાયથી ગાંધી સુધી તે આ માનવધર્મનો ખ્યાલ છે. તે સમજવા માટે એક લેખક તરીકે આપણે જે પ્રયત્ન કરીએ તે ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક, દાર્શનિક આધારો સાથે પણ આપણે કરી શકીએ.

મધુ રાય : ઇતિહાસ પરથી આપે ઐતિહાસિક નવલકથાઓ લખી છે. ધર્મ ઉપરથી આપે કોઈ ધાર્મિક નવલકથા લખી ખરી ?

રઘુવીર ચૌધરી : એટલે એમાં પણ કેન્દ્રમાં મનુષ્ય છે. જેમ કે, મેં શ્રીકૃષ્ણને કેન્દ્રમાં રાખીને ગોકુળ, મથુરા, દ્વારકા - એ ત્રણ ભાગમાં કૃતિ લખી. તો, મનુષ્ય તરીકે જે શ્રીકૃષ્ણનું વર્તન છે એનું નિરૂપણ છે મુખ્યત્વે, અને ગીતા એ શું છે તો એ અનાસક્તિ એમણે જીવનમાં કેળવી હતી એની જ વાત આપણને એમણે એમાં કરી છે અને શ્રીકૃષ્ણ છેલ્લાં વર્ષોમાં શું કરે છે ? સુદામાની પાઠશાળામાં સંગીત અને તત્ત્વજ્ઞાન ભણાવવા જાય છે. તો, આ મારો અભિગમ છે. “સોમતીર્થ” લખી, તો એમાં અગિયારમી સદીનું વાતાવરણ છે. પણ બિનસાંપ્રદાયિકતા એ આપણી જરૂરિયાત છે, ભારતની. એ વિશે વાત થઈ શકે એ માટે મેં પ્રયત્ન કર્યો. મહમૂદ ગઝનવી મંદિર તોડવા નહીં પણ દ્રવ્ય વૃંટવા આવ્યા હતા એ મુખ્ય કારણ હતું અને એટલા માટે જ એના સૈનિકોમાં - સરદારોમાં સુંદર અને તિલક હિંદુ હતા. એટલે આપણે ખોટા પ્રચારથી દોરવાઈ ન જઈએ અને મૂળ કયાં પરિભળો કામ કરે છે ઇતિહાસમાં એ સમજીએ, તો આજના મનુષ્યને શાંત અને સ્વસ્થ રાખવામાં લેખક તરીકે આપણે જાણો આપી શકીએ. બીજું મધુભાઈ

કે જે ચૌલાનું પાત્ર છે - જે આપણને મુન્શીજી દ્વારા મળ્યું, ધૂમકેતુએ પણ ચૌલાદેવી નવલકથા લખી છે. મુન્શીની ચૌલા તો આત્મસમર્પણ કરીને મૃત્યુ પામે છે, ત્યારે મારી ચૌલા લડે છે. જે આજની નારીચેતના છે એ સંઘર્ષ કરશે અને નારીમાં રહેલા બધા જ ઉત્તમ અંશોને વ્યક્ત કરશે. તો એ રીતનું પાત્રાલેખન એનું થયું છે એનો પણ મને આનંદ છે.

મધુ રાય : ગુજરાતીમાં આપના પ્રિય કવિ કે પ્રિય સાહિત્યકાર વિશે કહેશો ?
 રઘુવીર ચૌધરી : હા. માત્ર એક જ નામ દેવાનું હોય છે ત્યારે હું ગોવર્ધનરામનું દઉં છું, સાહિત્યકાર તરીકે. અને કોઈ એમ પૂછે કે કોઈ એક જ કૃતિનું નામ આપો તો હું ગાંધીજીની આત્મકથાની વાત કરું છું. એ કૃતિ એવી છે કે વાંચતી વખતે દર વખતે આશ્વાસન મળે છે. ગાંધીજીને કોઈ સત્ય મળી નથી ગયું. એમણે કહ્યું કે મેં સત્યના પ્રયોગો કર્યા છે. સત્ય શોધવાનું છે. એટલે આ અભિગમ દરેકનો હોઈ શકે - કે લખાયેલું સત્ય નહીં, ગોખેલું સત્ય નહીં પણ પરિસ્થિતિમાંથી, જીવનમાંથી આપણે આપણી મહેનતથી પામીએ તે સત્ય. તો ગાંધીજીનું એ રીતે બહુ મોટું પ્રદાન છે.

મધુ રાય : હું જોઉં છું કે આપે ખાદીનાં કપડાં પહેર્યાં છે. એ કાયમ પહેરો છો કે...

રઘુવીર ચૌધરી : હા. એટલે નેવું ટકા કપડાં ખાદીનાં જ હોય છે. માત્ર પેન્ટ્સ, ખાદીના પણ હોય છે અને બીજા પણ હોય છે; કારણ કે ખાદીના પેન્ટ્સ ગોળાકાર થઈ જાય છે તરત. અને ઈસ્ત્રી વગેરેના પ્રશ્નો થાય છે. પણ પહેલાં તો હું ખાદી કાંતતો પણ હતો અને એક સમય એવો હતો કે કાંતવામાં ઈનામો પણ મેળવેલાં મેં. સાહેબ, ચિત્રકળામાં પણ ઈનામ મેળવેલાં અને ઢોલ વગાડતાં તો આવડે જ.

મધુ રાય : શતરંજ આવડે છે ?

રઘુવીર ચૌધરી : એ આપણે રમેલા પણ ખરા. બરોબર છે. તો, ખાદી સાથે, પહેલાં એ શ્રમને કારણે. હવે અત્યારે હું ખેતરમાં શ્રમ કરું છું - મજૂરો સાથે. મજૂરની હેસિયતથી. એમની સાથેના અભેદથી જ કામ કરું છું તો પછી આ કાંતણનો શ્રમ કરવો જરૂરી નથી. ઉત્પાદક શ્રમ પણ છે અને ખેતરનો શ્રમ એ કસરત પણ આપે છે.

મધુ રાય : આપે કહ્યું, આપને કાંતણમાં ઈનામો મળેલાં છે. સાહિત્યમાં પણ મળ્યા હશે. એ વિશે કંઈ...

રઘુવીર ચૌધરી : સાહિત્યમાં... હું તમારા જેટલો કુશળ વક્તા તો નથી, પણ એમાંય ઈનામો મળેલાં. પણ જ્યારે “અમૃતા” માટે પ્રથમ ઈનામ મળ્યું રાજ્ય સરકારનું ત્યારે ખરેખર આનંદ થયેલો. પછી તો આ દર્શક એવોર્ડ, લાખ રૂપિયાનો તે. સાહિત્ય અકાદમીનો પુરસ્કાર કે જે આપને

તાજેતરમાં મળ્યો તે અમને પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં મળેલો. રણજિતરામ ચંદ્રક કાર્યી ઉંમરે અમને મળ્યો. તમને પુખ્ત ઉંમરે મળ્યો. પણ તમને એ મળ્યો છે તે આપણે સાથે જે લખતા હતા – તમારું “બાંશી” અને “ચહેરા” એના માટે મળ્યો છે એ યાદ રાખજો. તો એ... એ જે સાતમો દાયકો – ત્યારે જે સ્વીકાર થતો હતો એ કવિતાને કારણે હોય, વાર્તાને કારણે હોય તો એનો બહુ જ આનંદ થતો. પછી તો એક ઘરેડમાં આપણે આવી ગયા અને બરોબર છે. ઇનામ મળે કે ન મળે એ પછી ગૌણ છે. આપણી વાત પહોંચે વાચક સુધી અને કોઈ નીવડેલો, તટસ્થ વિવેચક કહે કે આ વાત બરોબર થઈ છે સ્વરૂપની રીતે પણ, તો આપણને એક સંતોષ થાય. ઇનામોનું મહત્ત્વ પછી ઘટતું હોય.

મધુ રાય : છતાંય, મળે છે ખરાં...

રઘુવીર ચૌધરી : ઘણાં મળે છે.

મધુ રાય : એટલે આ જે લાખ રૂપિયાનું ઇનામ મળ્યું આપને, દર્શક પારિતોષિક, એ ક્યારે મળ્યું ?

રઘુવીર ચૌધરી : એ '૯૫-૯૬માં મળ્યું.

મધુ રાય : એટલે ૨૦૨૦ની આસપાસ મારે અપેક્ષા રાખવાની રહી.

રઘુવીર ચૌધરી : આપને મળે એવી...

મધુ રાય : આપણે હમણાં ગમ્મત કરી એમ ઇનામોની પણ એક તાસીર હોય છે અને એવું કહેવાય છે – કદાચ સાચું જ હશે કે ગુજરાતીમાં સાહિત્યના કોઈ પણ ઇનામ માટે રઘુવીર ચૌધરીની કૃપા હોવી આવશ્યક છે. આપ જાણો છો તેમ લાભશંકર ઠાકરે તો એ વિશે એક નિબંધ લખેલો છે. છાપામાં છપાયેલો અને અહીં પણ કોઈએ એને પુનર્મુદ્રિત કરેલો કે આપની કૃપાદષ્ટિ વિના ગુજરાતી સાહિત્યમાં આગળ આવવું કઠિન છે, જો અસંભવ ન હોય તો, તો અતિશયોક્તિ ભરેલી બાબત વિશે આપ કંઈ પ્રકાશ પાડશો ?

રઘુવીર ચૌધરી : મધુભાઈ, હું માત્ર ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સાથે જ ઘનિષ્ઠ રીતે સંકળાયેલો છું. રણજિતરામ ચંદ્રક આપે છે તે સંસ્થા સાહિત્ય સભા – જેના સ્થાપક અલબત્ત રણજિતરામ જ હતા, બંને સંસ્થાઓના – એ માટે બીજા મિત્રો છે. ઉત્તમ સાહિત્યકાર અને ઉત્તમ કૃતિ વિશે સમજ કેળવવામાં જરાય તકલીફ કોઈને પણ ન પડે. પણ બધા તબક્કે ઉત્તમ કૃતિઓ હોતી નથી. ક્યારેક મધ્યમ કૃતિને પણ ઇનામ મળે. એવું જ સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખપદ માટે. તો, એવો કોઈ કમ નક્કી નથી હોતો, જે પ્રજાના હૃદયમાં હોય. એમાં નામો સૂચવાય પછી કેટલાંક સ્પર્ધામાં ન રહે. નામ પાછું ખેંચે. જેમ કે હરિવલ્લભ ભાયાણીએ પાછું ખેંચેલું. હરીન્દ્ર દવેએ નામ પાછું ખેંચેલું. મેં પણ

અનેક વાર મારું નામ પાછું ખેંચ્યું છે, પ્રમુખ તરીકે સૂચવાયું હોય. જેમ કે, અત્યારે ધીરુભાઈ ઠાકર છે. વિવેચક છે. આદરણીય વ્યક્તિ. આપણે બધા લખતા હતા ત્યારે ઉમળકાથી એ વધાવતા હતા. તો મારું નામ સૂચવાયું હતું, મેં પાછું ખેંચ્યું. હવે, જે ટ્રસ્ટીની જવાબદારી છે તે તો નેપથ્યે રહીને કામ કરવાની જવાબદારી છે એટલે એ પ્રકારનું કામ મારે માથે આવી પડ્યું અને મેં કર્યું. એનું મૂળ પેલા ગામડામાં છે. ગ્રામસેવા કરવી અને સાહિત્ય પરિષદની સેવા કરવી એ બંને મારે માટે સરખી છે. ટ્રસ્ટી તરીકે હિસાબકિતાબનો ખ્યાલ રાખવો, પણ ઇનામ માટે સમિતિ હોય છે અને સમિતિમાં ક્યારેક મતભેદ હોય તો જ કારોબારીમાં એ વાત મુકાય અને કારોબારી છેવટનો નિર્ણય કરે. દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમીનું એવું છે કે પાંચ વર્ષની કૃતિઓ માટે નામો સૂચવાય. પછી ત્રણ નિષ્ણાતો એના વિશે અભિપ્રાય આપે અને ત્રણના મત અલગ અલગ હોય ત્યારે હું હાજર હોઉં તો હું નિયમોનો ખ્યાલ આપું. આપણા જે મંત્રી છે પ્રકાશ ભ્રાતરબેકર એ પણ નિયમોનો ખ્યાલ આપી શકે. પણ ત્યારે – આ જે હું કંઈ બોલું તે ઉપયોગી થતું હોય તો થાય. નહીં તો જે ત્રણ નિષ્ણાતો છે એમણે જ નક્કી કરવાનું હોય છે. એટલે જેને કહીએ તટસ્થ મૂલ્યાંકનની પદ્ધતિ – એ આપણે કેળવી છે અને એ (રીતે) ઇનામ મળે તો જ એનો અર્થ છે. જેમ કે મારા પ્રેમથી તમને ફૂલહાર મળી શકે અને તો એ ફૂલહાર તમને લાખ રૂપિયાથી પણ વધુ ઉપયોગી છે. મારી કૃપાથી તમને ઇનામ મળે તો તમે ન પણ સ્વીકારો. એની કંઈ તમને જરૂર નથી. લેખકનું ગૌરવ – એને એની યોગ્યતાથી મળ્યું છે, કોઈની કૃપાથી નહીં એની આપણે કાળજી લેવી જોઈએ. સામાન્ય મજૂરના માનવીય ગૌરવની હું ચિંતા કરતો હોઉં તો લેખકના ગૌરવની તો સવિશેષ કરું.

મધુ રાય : તો પછી આવી છાપ કેમ કે ગુજરાતી સાહિત્યમાં કેવળ ઇનામ જ નહીં, પણ પાઠ્યપુસ્તક થવું – પોતાનું પુસ્તક પાઠ્યપુસ્તક થાય, પોતાની કૃતિ પાઠ્યપુસ્તકમાં આવે, નવમા ધોરણમાં કે બારમા ધોરણમાં કે ગમે ત્યારે કે કોઈ ટ્રસ્ટના કે કોઈ સંસ્થાના વડાનું સ્થાન ખાલી હોય તે મળે તે માટે રઘુવીરભાઈની ચિઠ્ઠી હોય કે રઘુવીરભાઈનું સ્મિત હોય એથી સરળતા વધે છે એવી છાપ કેમ છે ?

રઘુવીર ચૌધરી : નહીં, એટલે એ છાપ સાચી હોય તો હું સ્વીકારું, કારણ કે એથી મને યશ જ મળે આ બજારુ દુનિયામાં. પણ એ છાપ સાચી નથી. એની જરૂર પણ નથી. પણ હું આ બધાં કામોમાં સમય આપું છું એ હકીકત છે અને ગાંઠના ખર્ચે આપું છું એ પણ જાણીતું છું એટલે એવી છાપ

ઊભી થાય એ શક્ય છે. બીજું, લોકોને કોઈને ગાળ દેવા માટે પણ એક આધાર જોઈતો હોય છે.

મધુ રાય : એ સારી વાત.

રઘુવીર ચૌધરી : “સર્વ દેવો નમસ્કાર કેશવમ્ પ્રતિ ગચ્છતિ” એ જે વાત છે ને એમ અમુક માણસોને ગાળ દેવાથી માણસને રાહત થતી હોય છે. એટલે કેટલાક લોકો મને દુઃખ આપીને પોતે સ્વસ્થ રહી શકતા હોય – પેલાં બહેન કહેતાં હતાં ને તમારા નાટકમાં – “સ્વાસ્થ્ય” એમનું સ્વાસ્થ્ય સચવાતું હોય તો આપણે રાજી છીએ પણ એવું હોઈ ન શકે. આપણને લોકશાહીની પાયાની સમજણ છે મધુભાઈ, એટલે આ બધી સંસ્થાઓમાં કામ કરીએ છીએ અને ઇચ્છીએ છીએ કે નવી પેઢી તૈયાર થાય – આ બધાં કામો કરવા માટે.

મધુ રાય : સાહિત્ય લખાય છે ભાષામાં અને ભાષા લખાય છે જોડણી દ્વારા. તો જોડણી વિશે અત્યારે ગુજરાતમાં એક ઊહાપોહ થઈ રહ્યો છે કે બે ‘ઉ’ છે અને બે ‘ઇ’ છે એના સ્થાને એક ‘ઉ’ અને એક ‘ઇ’ રાખીએ તો કાર્ય ઘણું સરળ થાય અને શીખવવાનું ઘણું ઝડપી બને. આપનો અંગત મત આ વિશે કંઈ કહેશો ?

રઘુવીર ચૌધરી : અગાઉ સાહિત્ય પરિષદની એક સમિતિએ પણ આમાં સંમતિ આપેલી. પછી કારોબારી સુધી એ વાત ગયેલી નથી. હું પોતે પણ આવા વલણનો હતો કે આવી કરકસર થતી હોય તો સારું પણ જેમ કે અંત્ય, મરાઠીમાં ઈ કે ઉ દીર્ઘ બને છે પણ મરાઠીમાં પણ વચ્ચે જે ઈ કે ઉ આવે છે એ સંસ્કૃત પ્રમાણે રાખ્યાં છે. હવે દીન અને હ્રસ્વ દિન – એ બે ગુજરાતીમાં બોલાય છે સરખા પણ લખાય છે જુદી રીતે. દીન – ગરીબ અને દિન – સૂર્ય; હવે જ્યારે સરખા લખાશે ત્યારે નાની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને લિપિની મદદથી ભાષાજ્ઞાન વધે એમાં અગવડ પડશે આવા કેટલાક પ્રશ્નો છે, પણ એક બાબતે હું સંમત છું કે લગભગ ચારેક હજાર વિકલ્પો – એક શબ્દ બે રીતે લખાતો હોય એવા ચારેક હજાર છે. યોગેન્દ્ર વ્યાસ અને બીજા મિત્રોએ ઘણી મહેનત કરી છે. તો, વિકલ્પો ઓછા કરી શકાય. દા.ત. વિગત વિ (હ્રસ્વ હોય) તો ભૂતકાળ ને દીર્ઘ હોય તો detail એવો અર્થ કરી શકાય. તો એમાં નક્કી કરો પણ detail માટે બંને ચાલે છે – હ્રસ્વ-દીર્ઘ. એ રીતે લખાય એને બદલે એક કરો. આવા વિકલ્પો તારવી શકાતા હોય તો હું માનું છું કે ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના લોકો પણ પહેલાં સંમત થયા આ બાબતે. પણ વિવાદ થયો અને ભોળાભાઈ પટેલ – જે ભારતની ઘણીબધી ભાષાઓ જાણે છે એ જોડણીના મૂળ સ્વરૂપને વળગી રહેવા માટે મેદાને પડ્યા છે. નિરંજન ભગત પણ તે મતના છે. રાજેન્દ્ર શાહ સંસ્કૃત તરફી છે. આપ

કલકત્તા નાટક વિભાગના પ્રમુખ તરીકે પધાર્યા હતા ત્યારે રાજેન્દ્રભાઈ સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ હતા. તો એ તો ઇચ્છે છે કે સંસ્કૃત પ્રમાણે જ અનુનાસિકો લખાવા જોઈએ. ગંગા – તો ગ ઉપર અનુસ્વાર નહીં ચાલે પણ ડૂ લખવો પડશે અને એ રીતે છેલ્લું પ્રુફ એ વાંચે ત્યારે મૂળ સુધારી લે. આવું કરે તો આ અંતિમ વલણ છે રાજેન્દ્રભાઈનું – સંસ્કૃત પ્રમાણે રાખવાનું. નિરંજનભાઈ – જે અંગ્રેજીના મોટા વિદ્વાન છે એ જે ચલણમાં હોય જોડણી તે નભાવવાના મતના છે અને કેટલાક જાણે છે કે ભાષા શીખવા માટે, જોડણી શીખવા માટે થોડું કષ્ટ તો તમારે ઉઠાવવું જ પડશે. સહેલું કરવાથી સહેલું થશે કે કેમ એ તો પછી ખબર પડશે. એટલે, હું આ અંગે વિકલ્પો ઓછા કરવાના મતનો છું. બીજા બધામાં અત્યારે જવા હું તૈયાર નથી.

મધુ રાય : હું તો એમ માનું છું રઘુવીરભાઈ, જેટલા વિકલ્પો વધારે છે એટલું ભાષામાં લાક્ષિત્ય છે. એને જેટલી આપણે એકરસ અને એકરૂપ કરીશું એટલી એ વસ્તુ શુષ્ક થશે. અસ્વરાંત કોઈ અપવાદ નથી એમ મેં સાંભળ્યું છે પણ અસ્વરાંતની ભાષા કોઈ બોલતું નથી. એ એકદમ જાણે કે સામ્યવાદનો કોઈ તાનાશાહ – dictator જાણે કોઈ કહેતો હોય કે આમ જ થાય એ રીતે ભાષા ઘડાય છે; ગણિતની એક ફોર્મ્યુલાની જેમ. અને એ ભાષા બોલાશે નહીં એટલે હું તો એમ માનું છું કે અત્યારે જે ચાલે છે એ બરાબર જ ચાલે છે અને જોડણી જે ગાંધીજીએ નક્કી કરી આપી છે અથવા ગાંધીજી કે જેના પ્રયત્નોથી જે જોડણી સ્વીકારાઈ છે એ થોડો સમય ચાલવી જોઈએ. સો-સવાસો વર્ષ, બસો-અઢીસો વર્ષ ચાલે ને પછી પ્રજા એમાં જો કંઈ ફેરફાર કરવા ધારે તો કરે તો ખોટું નથી. પણ, ગાંધીજીની વાત નીકળી છે તો આપે કહ્યું તેમ, ગાંધીજીના ખાદીના વિચારો આપે સ્વીકાર્યા અને આપે હમણાં જ કહ્યું કે સાહિત્યની સેવા કરવી કે ખેતી કરવી કે ગ્રામસેવા કરવી એ બધું આપના માટે સરખું જ છે. ગાંધીજીનો આપના જીવન પર પ્રભાવ, આપના લેખન ઉપર પ્રભાવ – એ વિશે કંઈ...

રઘુવીર ચૌધરી : હા, ગાંધી અને વિનોબા. વિનોબાને બહુ વાંચ્યા છે. ભૂદાન માટે કામ પણ કરેલું રજાઓમાં. તો મૂળ વાત તો એ છે કે ગાંધીજીએ ભારતીય સંદર્ભમાં દરેક પ્રશ્નો વિચાર કર્યો. સમાજ, અર્થકારણ – એટલું જ નહીં, પણ જે વ્યવસાયો હોય, ડોક્ટરનો કે વકીલનો, એના વિશે પણ વિચાર કર્યો. એમનું જે પ્રથમ પુસ્તક “હિંદ સ્વરાજ” – આઠ-નવમાં જે લખાયેલું. એમાં એક વાક્ય, જે આપણને રમૂજ લાગશે પણ એ એવું છે કે એક શહેરમાંથી ડોક્ટરો અને વકીલો નીકળી ગયા. એમને

આવકની આશા નહીં હોય. એ નીકળી ગયા પછી એ શહેરના આરોગ્યનો અને ઉદ્યોગનો, બધી રીતનો વિકાસ થયો. ગામમાંથી ડોક્ટરો અને વકીલો ગયા પછી. ગાંધીજીને કૃત્રિમ રીતે જે બધું થતું હતું એની સામે બહુ વાંધા હતા એટલે આપણી જે અસલ વસ્તુ – નિસર્ગોપચારમાં પણ એમને એટલો જ રસ હતો. જાણીએ છીએ કે એમાં મોટાં જોખમો પણ થયાં છે. એમણે જે બ્રહ્મચર્યની વાત કરી તે મુશ્કેલ તો છે પણ અશક્ય નથી. માણસ સંયમી હોય તો એની કાર્યશક્તિ વધે છે. વધારે આનંદિત રહી શકે છે એટલો અર્થ તો આપણે સ્વીકારી શકીએ. બ્રહ્મચર્યના પ્રયોગો આત્યંતિક હોય તો સંમત ન પણ થવાય અને બધાંનું ગર્જું નથી. પણ ભારતનો જે પ્રશ્ન હતો – બિનસાંપ્રદાયિકતાનો, હિંદુ-મુસ્લિમ વૈમનસ્યનો, એ ઉકેલવા માટે એમણે જે કંઈ કહેલું તે આજે સાચું લાગે છે. ગાંધીજીની રીતે આજે અખંડ ભારત હોત તો કાશ્મીર નિમિત્તે અને બીજા નિમિત્તે જે બધા ખર્ચા થાય છે, આ બે ગરીબ દેશોના. ભારત, પાકિસ્તાન લડે છે – બજેટનો કેટલો બધો ભાગ એની પાછળ ખર્ચે છે ? એમાંથી રાહત રહેત તો વ્યાપક રીતે આપણે સમજી શકીએ. ગાંધીજીની ઘણીબધી વાતો આપણને ઉપયોગી લાગે અને અહીંના ચિંતકોએ Small is beautiful જેવી જ વાતો કરી તે ગાંધીમાર્ગમાં રહેલી જ હતી. લોકો કહે છે કે ગાંધીજીનો પ્રભાવ ભારતમાં છે એથી વિદેશોમાં વધારે છે. અહીં જે જાગ્રત માણસો છે એ ગાંધીજીને વધારે ઊંડાણથી, વધારે વ્યાપક રીતે સમજી રહ્યા છે.

મધુ રાય : આપની પોતાની કોઈ પ્રિય કૃતિ વિશે કંઈ કહેશો ?

રઘુવીર ચૌધરી : હું દ્વિધા અનુભવું છું – “અમૃતા” અને “ઉપરવાસ” વિશે. પણ વિચારતાં એમ લાગે છે કે ઉપરવાસ કથાત્રયી છે એમાં મારી મૂડી સવિશેષ ખર્ચાઈ છે અથવા ખપ લાગી છે. તેમ છતાં જાગ્રત લેખકો કહેતાં સારી હોય છે તેમ એવી કૃતિ હજુ લખાય જે આ બે કરતાં સારી હોય. કવિતામાં પણ એટલો જ રસ છે અને ક્યારેક એક સારી પંક્તિ લખાય છે તોપણ આનંદ થાય છે. એટલે આ બધા વિશે મેં થોડીઘણી વાત – “અમૃતા”, “ઉપરવાસ” વિશે ‘અનુભવની શક્તિ અને શબ્દનું સૌંદર્ય’ વ્યાખ્યાનમાં કરેલી છે.

મધુ રાય : “અમૃતા” તો આપની બીજી જ નવલકથા –

રઘુવીર ચૌધરી : ‘૬૫માં પ્રગટ થયેલી.

મધુ રાય : પાંત્રીસ વર્ષ પહેલાંની. પાંત્રીસ વર્ષમાં આપે એથી કંઈ વધુ સારું લખ્યું નથી ?

રઘુવીર ચૌધરી : એ પછી ઉપરવાસ કથાત્રયી ‘૭૫માં થઈ.

મધુ રાય : એ પણ એની સમકક્ષ.

રઘુવીર ચૌધરી : એનાથી સારી એવું મને લાગે છે, સમગ્રપણે.

મધુ રાય : બરાબર. કાવ્યની વાત આપે કરી. એક પંક્તિ તો આપના કાવ્યની મને ખૂબ જ ગમે છે. આપનું પુસ્તક છે “વહેતાં વૃક્ષ પવનમાં” એમાં વૃક્ષ જેવી સ્થાવર વસ્તુને આપે વહેતી કરીને જે વાક્યવ્યાપાર રચ્યો છે એ મને ઘણી વાર ગમતો હોય છે. ઘણી વાર બસમાં જતો હોઉં છું ત્યારે વૃક્ષોને જોઈને એ પંક્તિ યાદ કરું છું. આપની પ્રિય કવિતા ખરી કોઈ ? આપની સ્વનિર્મિત કવિતા ?

રઘુવીર ચૌધરી : હા. ઇચ્છો તો હું સંભળાવી પણ શકું.

મધુ રાય : હા, કહો તો ખૂબ સારું.

રઘુવીર ચૌધરી : એક નાની ગઝલ છે. એ પણ '૬૪ના અરસાની છે. આ હું શ્રોતાઓને કહું છું, આપને નથી કહેતો -

“આ દર્દ મૌનમાં જ છવાતું ભલે

મેં તો કહું હતું મને અને સાંભળ્યું તમે”

આ સર્જનપ્રક્રિયા પોતાનાથી શરૂ થાય છે અને બીજા સુધી પહોંચે તો ધન્યતાનો અનુભવ થાય છે.

“આ દર્દ મૌનમાં જ...” સાંભળ્યું તમે ?

આ સાંજની હવાને યાદ સૌમ્ય ઉદાસી

ચાલી ગયાં એ સંગ સમયની, ઊભાં અમે.”

હવે આ શેર આપને માટે છે -

“મેં મિત્રને જુદા ગણીને ઓળખ્યા નથી

જોયું કે એમને જ અજાણ્યા થવું ગમે.”

મધુ રાય : વાહ, વાહ.

રઘુવીર ચૌધરી : “ભૂલી જવાય તોય ગુમાવવાનું કંઈ નથી

એ ભૂતકાળ તો જગતમાં સર્વદા ભમે.

“મેં તો વિદાયનો”

અઠવાડિયા પછી અહીંથી જઈશું પણ આ તો દરરોજનો અનુભવ હોય છે.

“મેં તો વિદાયનો જ અનુભવ સદા કર્યો

ખાલી બતાવ્યું આભ, જનારા વિહંગમે.”

એક પક્ષી આકાશ છોડી જતું હોય છે ત્યારે આખું આકાશ ખાલી બની જાય છે.

“ખાલી બતાવ્યું આભ, જનારા વિહંગમે.”

મધુ રાય : વાહ. અત્રે એક છેલ્લો સવાલ. અત્યારે આપણે જે માધ્યમમાં આ વાર્તાલાપ કરી રહ્યા છીએ, જે આનંદ મેળવી રહ્યા છીએ તે ટીવીના

માધ્યમમાં પણ આપનું કશું પ્રદાન ખરું ?

રઘુવીર ચૌધરી : એટલે આ વાતચીતનું તો ફાવે છે. તત્ક્ષણ પણ કોઈ પૂછે તો કહી શકાય છે. અરુણ શ્રોફ – આપણા ચં. ચી.ના ભાણેજ, એ જ્યારે અમદાવાદમાં હતા, ‘દૂરદર્શન’ નવું નવું થયું ત્યારે. બે નાટ્યશ્રેણીઓ મેં લખેલી. “પંચપુરાણ” અને “વચલું ફળિયું.” દીપક બાવસ્કરે ‘વચલું ફળિયું’નું દિગ્દર્શન કરેલું અને ‘પંચપુરાણ’નું ભરત દવેએ કરેલું. ત્યારે આ માધ્યમનો એ રીતનો થોડો પરિચય પણ થયેલો. મધુભાઈ, અધ્યાપન, પોતાનું લેખન ને ગ્રામજીવન બધું એવું સંકળાયું છે મારી સાથે કે ઇચ્છું છું તોપણ કેટલુંક નાટક માટે થઈ શકતું નથી. જેમ કે, લોકકથાઓમાંથી વસ્તુઓ પસંદ કરીને – ઉત્તર ગુજરાતની લોકકથાઓ માટે એક નાટક કરવું અને એની શૈલી પેલી જેને આપણે total theatre કહીએ છીએ, જેમાં ગીત વગેરે પણ આવે, એમાં સમય આપવો છે. અથવા તો સમયનો એમાં વિનિયોગ કરવો છે. આપનારા તો કોણ છીએ આપણે, પણ એ જો મને અનુકૂળતા મળે તો બહુ આનંદ થાય. એટલે આ માધ્યમમાં કંઈ સારું થાય તો આનંદ પણ થાય છે.

મધુ રાય : આ દેશમાં ગુજરાતી ભાષા બોલનારા વધી રહ્યા છે. આ દેશમાં ગુજરાતી ભાષાના ભવિષ્ય વિશે તમને કંઈ ભાસે છે ?

રઘુવીર ચૌધરી : આ દેશમાં ગુજરાતી ભાષા બોલનારા વધી રહ્યા છે તેમ મધુભાઈ, ગુજરાતી ભૂલનારા પણ વધી રહ્યા છે અને એનો કંઈ રંજ નથી. હું એવી પણ કલ્પના કરું છું કે નરસિંહ, મીરાં, અખો, દયારામ, ગાંધીજી, ગોવર્ધનરામ, ઉમાશંકર, પન્નાલાલ, સુંદરમ્, જયંતી દલાલ – આ બધાંને ક્યારેક આ દેશનાં બાળકો ગુજરાતીનાં નહીં પણ અંગ્રેજીમાં વાંચશે તો એનો મને બાધ નથી. ભાષા એક વસ્તુ છે અને સાહિત્ય એક વસ્તુ છે. ભાષામાં તે સાહિત્ય હોય છે એ આપણે જાણીએ છીએ. એ છૂટું પાડવું અઘરું છે તેમ છતાં મૂળ તો સાહિત્ય છે. એમાં જે સંવેદના છે, જેમાં માનવીય સંસ્કૃતિનો વારસો પણ અમુખર રીતે વ્યક્ત થયેલો હોય છે, એ પહોંચે એ મુખ્ય વાત છે. એટલે હું ભાષાનો વપરાશ ઘટે ત્યારે પણ જે ઉત્તમ સાહિત્ય છે તેને ભારતીયો, ગુજરાતીઓ – “ગુર્જર ભારતવાસી” યાદ રાખે એટલું તો અવશ્ય ઇચ્છું અને એમાં આપણા અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાના સાધુઓ પણ સરસ કામ કરી રહ્યા છે. એ પણ ભાષાશિક્ષણનું પોતાની રીતે કામ કરે છે.

મધુ રાય : આપે કહ્યું કે ભાષા અને સાહિત્ય – બે જુદી વસ્તુ છે એ એક રીતે વાત સાચી છે પણ હું સાહિત્યની ભાષાની વાત નથી કરતો. હું ભાષાની ભાષા રીતે વાત કરું છું. બોલવાની ભાષાની વાત કરું છું,

અને આપે કહ્યું તેમ જે મહેસાણાની ભાષા ભુલાઈ જતી હોય છે એ ભાષાને આપે ઊંચકીને આપના સાહિત્યમાં મૂકી, એ રીતે હું એમ ઇચ્છું છું કે ગુજરાતી ભાષા અહીંયાં જળવાઈ રહે. આ તો મારી એક fond wish છે, એક કલ્પના છે, એક અપેક્ષા છે – પ્રત્યાશા જે ગણો તે. કારણ કે એમાં કેવળ એ ભાષા નથી. એ અહીંયાં આપણી એક ઓળખ છે. ગુજરાત બહાર, ભારત બહારના ગુજરાતીઓ માટે ગુજરાતી ભાષા તે એમની એક ઓળખ છે અને એ ભાષાનું એક વાક્ય લઉં તો એમાં એ ભાષા બોલતા લોકોના સમાજ અને એમની માનસિકતાનું એક ચિત્ર ઊભું થાય છે. આપણે એ વિશે કદાચ ફરી વાત કરીશું.

રઘુવીર ચૌધરી : આપે ઇંગ્લેન્ડનાં એક બહેનનું અવતરણ આપેલું છે આપના લેખમાં –

મધુ રાય : ભારતીબહેનનું.

રઘુવીર ચૌધરી : એમણે કહ્યું કે મારો હક્ક છે મારી ભાષા અહીં શીખવાય. હું ટેક્સ ભરું છું. એ જ રીતે જે ભાઈઓ, ભલે અમેરિકન નાગરિક હોય કે ન હોય. એમનો હક્ક તો છે જ. એ પ્રશ્ન નથી. સર્જક તરીકે તો તમે એ ભાષાથી વિચ્છેદ પામી જ નહીં શકો, નહીં તો તમે સર્જક નથી. તમે કે આર. પી. કે બીજા મિત્રો અહીં જે લખે છે તે તો ગુજરાતીમાં લખે તે જ ઉત્તમ તેમ આપણે સ્વીકારીએ છીએ. પણ મધુભાઈ, અહીં જે ભાષા છે ને ગુજરાતી, તે પણ દસ વર્ષ પછી જુદી ગુજરાતી હશે.

મધુ રાય : Absolutely. એ તો ગુજરાતમાં પણ જુદી હશે.

રઘુવીર ચૌધરી : એમાં ને આમાં થોડો ફેર પણ હોઈ શકે. પણ જે આપણે જિદ કરીએ કે ના, અમે અહીંની સંસ્કૃતિને પામવા માટે પણ અમારી ભાષાને જ વળગી રહીશું. માણસ દ્વિભાષી બની શકે, ત્રિભાષી બની શકે. તમે પોતે કેટલી બધી ભાષાઓ સાથે... એટલે ખુલ્લા રહેવું જોઈએ. મારો મુદ્દો આટલો છે. ગુજરાતી સચવાય તો ધન્ય. ગુજરાતી તો મહાન ભાષા છે જગતની. એમાં નરસિંહ, મીરાં, ગાંધી થયાં છે એ કંઈ નાની વાત છે ? એ તો પ્રશ્ન જ નથી. પણ એમાં આપણે સંકીર્ણ ન થઈએ – ભાષાના મુદ્દે લડવા. એટલું જ મારે –

મધુ રાય : આમ વાતો તો ચાલતી જ રહેશે. પણ ખૂબ આનંદ થયો. ટીવી એશિયાના સ્ટુડિયોમાં આપને જોઈને ફરી રોમાંચ થાય છે. દર્શકો વતી આપનો ખૂબ આભાર.

રઘુવીર ચૌધરી : મને પણ આ જે કંઈ વાતચીત થઈ એનો સંતોષ છે અને હું દષ્ટિને કહીશ એ સાચવી લે. ક્યારેક આ વાતચીત છપાય તો એમાં કેટલાક મુદ્દા ઉપયોગી થાય એવા છે.

સુરેશ દલાલની કવિતાપ્રીતિને સલામ | મણિલાલ હ. પટેલ

[જીવનને હૂંફ આપતાં ૧૨૫ કાવ્યો : સંપાદન અને આસ્વાદ : સુરેશ દલાલ, ઇમેજ પબ્લિકેશન, મુંબઈ-અમદાવાદ, પ્ર. આ. ૨૦૧૧, પૃ. ૫૦૦, કિં. રૂ. ૫૦૦/-]

કાવ્યાસ્વાદનું આ, તમામ વાતે મૂલ્યવાન, પુસ્તક મારી પાસે પહોંચ્યું એ જ ગાળામાં કવિશ્રી સુરેશ દલાલના અવસાનના માઠા સમાચાર પણ પહોંચ્યા ! કેવો કરુણ વિપર્યાસ ! કાવ્યાસ્વાદો માટે પસંદ થયેલાં – કરેલાં કાવ્યો તથા એને વિશેની થોડીક સીધી સરળ વાતો અને વધુ નમૂના માટે મૂકેલાં સારાં સારાં કાવ્યો ભાવક તરીકે મારા મનને ખૂબ પ્રસન્ન કરતાં હતાં તો કવિશ્રી સુરેશ દલાલના અવસાનના સમાચારથી મન વ્યગ્ર અને વ્યથિત થતું હતું... ઘડીક આ રૂપકકું પુસ્તક ખોળામાં લઈને, વિષાદને દૂર કરવા, એમાંથી જ કાવ્યો વાંચી રાહત મેળવવા મથતો હતો. સાચ્યે જ આ સંચયનાં ઘણાં કાવ્યો જીવનને હૂંફ આપનારાં ને કેટલાંક તો આપણને સમજણ સાથે શાણપણ તરફ દોરનારાં બની રહે છે. કવિતાની ખૂબી જ એ છે કે એ સૌંદર્યમૂર્તિની જેમ પહેલાં તો અજંપ કરી દે છે ને પછી શાંત કરીને સંતુલન સાચવવા પ્રેરે છે. કેટલાંક કાવ્યો વાંચતાં સૌંદર્ય, સત્ય અને શિવની સહોપસ્થિતિનો અહેસાસ જાતમાં ઊંડે ને ઊંડે ઉતારતો હતો. આગળ આપણે એનાં ઉદાહરણો જોઈશું.

સુરેશ દલાલના કંઠમાં ને હૃદયમાં વિશ્વકવિતાનો મુકામ હતો, ક્યારેક બોલકી હોવા છતાં સુરેશ દલાલની કવિતા વિશેની વાતો – ચર્ચાઓ અર્થપૂર્ણ તો હોય જ. આ સંચય નિમિત્તે એમણે પ્રસ્તાવના રૂપે જે કાવ્યચર્ચા કરી છે તેમાં એમની કાવ્યવિચારણાનું હીર પ્રગટતું પમાયું છે :

“કવિતા સાથે જીવ્યો એટલે તો કવિતાને નિમિત્તે તમારી સાથે વાત કરવાનો આનંદ મળે છે. હું મારા આનંદને – જાણે કે કોઈ વસ્તુને જાળવીને જતનપૂર્વક તમને સોંપતો હોઉં એવી લાગણી થાય છે... દુઃખની કવિતા હોય તોપણ એ વાંચીને ક્યાંક આપણું દુઃખ હળવું થાય. અંદરનાં આંસુથી ધોવાઈને સ્વચ્છ થઈએ પછી આસપાસ રાત જેવું નહિ પણ સવાર જેવું લાગે. કવિતા આપણને પ્રેમથી બાંધીને છેવટે તો મુક્તિનો જ અનુભવ આપે છે. એ આપણી ઉદાસીને ખંખેરી શકે છે. હતાશાને હણી શકે છે. કવિતા ગમે તેટલી વેદનાભરી હોય છતાં પણ એ આપણને ક્યાંક ને ક્યાંક ખભો આપે જ અને હૂંફથી આપણી લાગણીનું જતન કરે છે.”

મધ્યકાલીન કવિઓની કવિતા તો ખરી જ, અર્વાચીન કવિઓની પ્રબોધક કવિતા

પણ અહીં ઠીક ઠીક સંખ્યામાં મળે છે. પ્રભાશંકર પટ્ટણીની ‘ઉઘાડી રાખજો બારી’ (પૃ. ૩૩) રચનામાં હૃદયની આરત છે, અનુભવો ચાલો :

‘પ્રણયનો વાયરો વાવા, કુછંદી દુષ્ટ વા જાવા,
તમારાં શુદ્ધ હૃદયોની ઉઘાડી રાખજો બારી.
થયેલાં દુષ્ટ કર્મોના છૂટા જંજીરથી થાવા
જરા સત્કર્મની નાની ઉઘાડી રાખજો બારી.’

આવી પ્રત્યક્ષ ઉપદેશાત્મકતા પ્રાસાનુપ્રાસના નાદ-લયથી અસરકારક બની છે. આની સાથે કેટલાંક પ્રાર્થનાકાવ્યોને પણ મૂકી શકાશે. દા.ત. કવિ બાદરાયણનું ‘બીજું હું કાંઈ ન માગું’ (પૃ. ૬૧) અને જયંતીલાલ આચાર્યનું ‘મંદિર તારું વિશ્વ રૂપાળું, સુંદર સરજનહારા રે...’ (પૃ. ૬૫). આવી રચનાઓમાં રૂપકોનો મહિમા હોય છે. આવાં કાવ્યો અચરજ સાથે અલખને ચીંધીને જીવનશાંતિનો માર્ગ મોકળો કરી આપે છે. ઘણી વાર એવું બને છે કે શાળાજીવનમાં ગાયેલાં ગીતો – પ્રાર્થનાઓ – ભજનો... છેક છેલ્લે પ્રૌઢાવસ્થાએ બધું ગમે છે તે એના મર્મો-અર્થો વધુ સમજાય છે. આ બદ્ધ જીવનને હૂંફ આપે છે એમાં બેમત નથી. નરસિંહ – મીરાં – દયારામ – ન્હાનાલાલ-કરસનદાસ માણેક – મકરંદ – વેણીભાઈ વગેરેની ઘણી રચનાઓ અને ભજનો – લોકગીતો પણ અહીં ન હોય તોય સ્મરણે ચઢી આવે છે.

મોજ-મસ્તી-ખુમારીવાળી રચનાઓ વાંચવાની જ નહિ, ગાવા-ગણગણવાની મજા જ જુદી છે. કલાપી-મરીઝથી મનોજ-આદિલ-મુકુલ સુધીની ગઝલો; પ્રહલાદ-નિરંજન-રાજેન્દ્ર-અનિલ-રમેશ-રાવજી-મણિલાલ-વિનોદની ગીતરચનાઓ તથા પ્રેમ-અધ્યાત્મના વિશેષ સંદર્ભો પ્રગટાવતી અને અનુઆધુનિક અભિવ્યક્તિ-રીતિને રળિયાત કરતી હરીશ મીનાશ્રુ-દલપત પઢિયારની કાવ્યકૃતિઓ આ આસ્વાદસંચયના ઉદ્દેશને સાચો ઠેરવે છે.

‘તું સમજે જે દૂર, તે સાવ જ તારી કને,
ફૂલ અને ફોરમને કેવું એક ઉતારે બને !
મન ગોઠે ત્યાં મેલ દીવો, બીજી રીતો રહેવા દે,
જળ, પવન અને અજવાળાને એની રીતે વહેવા દે,
ઘડા માંચલી આકુળ વેળા, ગગન થવા થનગને...

– દલપત પઢિયાર (પૃ. ૮૮)

સહજ સરળ રીતે ઊંડાણોને તાગતી અને જીવનમર્મને ચીંધતી હરીશ મીનાશ્રુની ‘સાધો, હરિ સંગે હરીફાઈ’ (પૃ. ૩૬૫) રચના પણ આસ્વાદ્ય છે.

‘અનંતની ચોપાટ પાથરી / હરિએ ફેંક્યા પાસા,
અમે જીત્યા તો ઢોલ વજાડો / હરિ જીતે તો ત્રાંસા
છેક છેવટે હાર કબૂલી જાશું સ-રસ રિસાઈ.. સાધો...’

હરીશ મીનાશ્રુ (પૃ. ૩૬૫)

પ્રિયકાન્તની ‘આ નભ ઝૂક્યું તે કાનજી ને ચાંદની તે રાધા રે...’ તથા ચન્દ્રકાન્ત શેઠની ‘શોધતો હતો ફૂલ ને ફોરમ શોધતી હતી મને...’ જેવી ઉત્તમ કૃતિઓ અહીં છે. બીજી ભાષાની કાવ્યકૃતિઓમાં પણ વિચાર કે ભાવની સમૃદ્ધિ સાથે કાવ્યત્વ અને જીવનસંદર્ભે તત્ત્વસત્ત્વનો પરિચય મળે છે. ભારતીય અને વિદેશી કાવ્યરચનાઓમાં કમિટમેન્ટ છે અને કાવ્યકલાની જિંકર કરતી વિશેષ ભાવસૃષ્ટિ પણ મળે છે. દા.ત., ટાગોર, બુદ્ધદેવ, વિંદા, સર્વેશ્વર દયાલ, તસલિમા, શમ્સુર રહેમાન, કમલા દાસ, કવાફી, યેટ્સ, રોબર્ટ ફ્રોસ્ટ, પાબ્લો નેરુદા, ઓડેન, રૂમિ ઇત્યાદિની કૃતિઓ જુદી રીતેભાતે સંવેદન / વિચારમાં આપણને તરતાં કરે છે.

અના કામિએન્સ્કા (પૃ. ૪૮૫) કહે છે : “હે ઈશ્વર ! મને ખૂબ સહન કરવા દો.” રૂમિ (પૃ. ૪૮૩) પૂછે છે : “આ બાગની સાજસજાવટ કોણ કરે છે ? – તારો ચહેરો ?” તો વળી તસલિમા નસરીન (પૃ. ૪૦૫) સમાજનું વૈચિત્ર્ય રજૂ કરતાં કહે છે : “મોં જોયો, બજારમાં એક પુરુષને, એક સ્ત્રી ખરીદતાં.” શોભા ભાગવત (પૃ. ૩૪૧) કહે છે કે “આ સ્ત્રી નોકરી કરે છે, એટલે એનો પતિ દુઃખી છે.” દરેક પતિને એની પત્ની સામે કશી ને કશી ફરિયાદ છે. શોભા છેલ્લે પૂછે છે કે “એવો પતિ ક્યાં મળે ? – જેને એની પત્ની ગમતી હોય ?” અનુઆધુનિક કવયિત્રી મનીષા જોષીની નારી પણ ગળે વળગતી પરંપરાઓથી છૂટવામાં નિષ્ફળ જાય છે. પ્રેમ અને જીવન બંને બાંધે છે – મુક્તિ ક્યાં છે ??

કાવ્યાસ્વાદ માટે દરેક વખતે કાવ્યત્વની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ રચના પસંદ નથી થઈ શકી / ન થઈ શકે – એ સમજી શકાય એવું છે. કેમ કે કેટલીક કૃતિઓ મર્મ અને અર્થચમત્કૃતિ દાખવે પણ સાદૃશ્ય એનું નિર્વહણ ન પણ થતું હોય. આસ્વાદકનાં રસ-રુચિ અને પોતાના માનદંડો પણ ચયનને પ્રભાવિત કરે છે. છતાં કહેવું જોઈએ કે સુરેશ દલાલે વ્યાપકપણે પસંદગી કરી છે. એમાં સોનેટ-ગીત-ગઝલ-અછાંદસ-લયબદ્ધ-લોકગીત-ભજન-દીર્ઘકવિતા જેવાં રૂપ-સ્વરૂપ ખાસ્સી સંખ્યામાં સમાવિષ્ટ થયાં છે.

સુરેશ હ. જોષીની ‘મૃણાલ, તું સાંભળે છે ?’વાળી દીર્ઘરચના ઉચિત રીતે જ લેવાઈ છે. એ આધુનિક કવિતાના ઘણા વિશેષો ધરાવતી હોવા સાથે અછાંદસમાં આવતા કાકુઓ – આરોહ-અવરોહો પરંપરિત લયના ટુકડાઓ, ઉદ્બોધનાત્મક રીતિના લાભો, કથાકથન દ્વારા લવાતા – મોડવળવળાંકો ધરાવે છે. કવિ તરીકે ઓછા જાણીતા પણ ‘રાજસ્થાન’ જેવી ઉત્તમ કવિતા આપનાર રઘુવીર ચૌધરીની “સહદેવ, અગ્નિ લાવ...” (પૃ. ૨૮૧) જેવી પ્રભાવક અને ‘મિથિકલ પોએમ’ પસંદ કરાઈ છે – આવી પસંદગીઓ ઘણી છે જે આસ્વાદકની મહેનત, દૃષ્ટિ, નિસબત ઇત્યાદિ દર્શાવે છે.

કેટલાક નવકવિઓની સારી રચનાઓ પણ છે. દા.ત. હિતેન આનંદપરાની ‘ઝાડ તને મારા સોગંદ’ (પૃ. ૪૨૯) જેવી રચના ધ્યાનપાત્ર છે. કવિ વસ્તુગત સહસંબંધક

લઈને કવિતા સિદ્ધ કરે એ તો ગમતી વાત છે. પણ લાલજી કાનપરિયા, મધુમતી મહેતા, અંકિત ત્રિવેદી કે એષા દાદાવાલા વગેરેની રચનાઓ ઝાંખીપાંખી અને કૃતક વધારે લાગે છે. એની સામે નીતિન મહેતા, જયદેવ શુક્લ, યજ્ઞેશ દવે, સંજુ વાળા, રાજેશ પંડ્યા કે હરિકૃષ્ણ પાઠક વગેરેની રચનાઓ અહીં ગેરહાજર છે – અનુઆધુનિકોની ઉપેક્ષા કરવાનું પૂર્વસૂરિઓનું વિચિત્ર વલણ અહીં પણ જાણેઅજાણે જળવાયું છે. નીવડેલા કવિઓની બહુ જાણીતી રચનાઓથી પણ થોડાક ઓચાઈ જવાય છે. આવા કવિઓની અન્ય ઉત્કૃષ્ટ રચનાઓની પસંદગી થાય તો વળી સુરેશ દલાલની જેમ કવિતાને સતત ચાહનારાઓ પણ ન્યાલ થઈ શકે.

આ કાવ્યાસ્વાદો વસ્તુ / સંવેદન / ભાવ-કેન્દ્રી છે. લાઘવમાં, ઘણી વાર કાવ્યનો ગદ્યાન્વય આપી દેવાયો છે. શબ્દકર્મ-ભાષાસંરચનાની કાવ્યત્વ નિપજાવવામાં શી મહત્ત્વની ભૂમિકા છે ? – એની વાત બાગ્યે જ થઈ છે. એ અર્થમાં આ આસ્વાદો સામાન્ય / ચીલાચાલુ બની રહ્યા છે. સુરેશ હ. જોષીએ ‘ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ’ ગ્રંથ આપ્યો હતો એ આસ્વાદો કવિતામાં જે સહજતાથી અને ઊંડે સુધી તથા એના સ્તરોમાં લઈ જતા હતા... આવા આસ્વાદો ક્યારેક (મારા સમકાલીનો પાસેથી) મળે છે. અલબત્ત, “જીવનને ઢૂંક આપતાં ૧૨૫ કાવ્યો” સામાન્ય ભાવકોને કાવ્યાભિમુખ કરવાની દિશામાં ઘણાં જ ઉપયોગી છે. કવિતાને જીવનના સંદર્ભમાં આસ્વાદનારાઓના મોટા વર્ગ માટે આ ૫૦૦ (પાંચસો) પાનાંનો મહાગ્રંથ – “છીંડું ખોળતાં લાઘી પોળ” – જેવો પ્રસન્નકર બની રહે છે.

વિશિષ્ટ અને વિરલ કારકિર્દી ગાથા* | મનસુખ સલ્લા

ભિંચું, કટારી અને હાથ : જુવાનસિંહ જાડેજા, પ્રથમ આવૃત્તિ, ૨૦૧૨, સ્વાતિ પ્રકાશન, પૃ. ૧૬૮, કિં. રૂ. ૨૦૦/-

‘ભૂલેચૂકેય કાગળ પર કે તમારા કામમાં પણ ખોટું બોલવું નહીં. કોઈને હેરાન કરીને મુશ્કેલીમાં મૂકવા જેવું પાપ એકેય નથી.’ (પૃ. ૧૫૪) આ વાક્ય કોઈ કથાકાર કે સંતમહાત્માનું નથી, પણ પોલીસ ઓફિસરનું છે. ભ્રષ્ટાચાર, જૂઠ અને બીજાને પરેશાન કરવામાં જરાય અચકાટ ન અનુભવે તેવા પોલીસતંત્રમાં (હવે ઘણાં તંત્રો આવાં છે.) જીવનનાં ૩૮ વર્ષ ગાળનાર જુવાનસિંહભાઈ જાડેજાએ એંસીમા વર્ષે ટકોરાબંધ સ્મૃતિ સાથે પોતાની કારકિર્દીગાથા લખી છે, તેમાંથી પસાર થતાં તેમના ખમીર અને ખુમારી તો ખરાં જ, પણ ખાનદાની અને મૂલ્યનિષ્ઠાનો પરિચય મળે છે તે આકર્ષક તેટલો જ પ્રેરક છે.

શ્રી જાડેજાસાહેબ પોતાની કારકિર્દીમાં પોતાની ચાદર મેલી થવા દીધા વિના કેવી રીતે યશસ્વી બન્યા, કેમ ધોરણો જાળવ્યાં, કટોકટીમાં આત્મસૂઝથી માર્ગ કાઢ્યા, પોતાને

અને પોતાના ક્ષેત્રને કેવી રીતે ઉજાળ્યું, ખુશામત કે લાચારી બતાવ્યા વિના પી.એસ.આઈ.માંથી ડી.એસ.પી.ના પદ સુધી પહોંચ્યા અને વ્યાપક લોકહિતને જાળવીને પોતાના સ્થાન અને અધિકારનો યોગ્ય ઉપયોગ કર્યો તેનું આત્મકથન તેમના સ્વભાવ જેવું સૌંસરું, પારદર્શક અને બળૂકું છે.

વિશિષ્ટ જ નોંધપાત્ર હોય છે, ક્ષેત્ર ગમે તે હોય. જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં આવાં વિરલ વ્યક્તિત્વો હોય છે. તેમણે આપસૂઝ અને આત્મશ્રદ્ધાને બળે ઉત્તમ કામગીરી કરી હોય છે, પણ તેઓ પોતાના અનુભવો લખતા નથી. સદ્ભાગ્યે હમણાથી વહીવટ, ન્યાયતંત્ર, વકીલાત વગેરે ક્ષેત્રોમાંથી ગુજરાતી સાહિત્યને આવાં નોંધપાત્ર આત્મકથનો મળ્યાં છે. છેલભાઈ ફોજદાર વિશે લખાયું છે, પણ તેમણે જાતે લખ્યાનું યાદ નથી. ત્યારે જુવાનસિંહભાઈ જાડેજા જેવા પોલીસ અફસર પાસેથી મળેલી આ કારકિર્દી-ગાથા આકર્ષક, રોચક, મૂલ્યલક્ષી અને પ્રેરક છે. પ્રસંગોમાં રહેલું વૈવિધ્ય, એમાં બતાવેલ સાહસ, હિંમત, સમર્પણભાવ અને ઈશ્વરશરણતાને કારણે આ આત્મકથન નવલકથા જેવું આકર્ષક બન્યું છે.

આવા કથન કે ગાથાની મુખ્ય મર્યાદા આપવડાઈ પ્રગટ થાય તે છે. જુવાનસિંહભાઈએ પોતે શું કર્યું, એવી રીતે કામ કેમ કર્યું, વિકટ પરિસ્થિતિમાંથી રસ્તો કેમ કાઢ્યો તે સઘળું બરાબર સ્પષ્ટતાથી રજૂ કર્યું છે, પણ તેમાં અહંકારની વાસ આવતી નથી. કારણ કે ‘આવું શક્ય છે, આમ પણ કરી શકાય’ એવા ભાવથી લખ્યું છે. જ્યાં યશ મળ્યો ત્યાં નિખાલસપણે વર્ણવ્યો છે, પણ ત્યાં સાથીઓને અને મદદકર્તાઓને ભૂલ્યા નથી. જ્યાં અન્યના મનુષ્યસહજ ઈર્ષા કે અહમ્મી હેરાન થયા ત્યાં પણ તેઓ હેરાન કરનારને મદદરૂપ થવા તત્પર રહ્યા છે. કે પ્રારંભમાં કટુભાવવાળા ઉપરી અમલદાર પાસેથી પણ પોતાને શું શીખવા મળ્યું તે વર્ણવવામાં લેખક નિઃસંકોચ રહ્યા છે એ અનેક રીતે વિશિષ્ટ છે. સૌથી નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે પોલીસતંત્રની નબળી વ્યક્તિઓનું વર્ણન કરતી વખતે તેમણે કોઈનું નામ નથી આપ્યું. તેમનું ધ્યાન વ્યક્તિ ઉપર નહિ, વ્યવસ્થા ઉપર છે. આવી મર્યાદાઓ વર્ણવતી વખતે તેમને પ્રશ્નો પણ થયા છે અને ‘શું કરવું ?’ (પૃ. ૧૮) એ શીર્ષક નીચે પાંચ પ્રસંગો નોંધ્યા છે. તો લોકહિત અને કાયદા વચ્ચે પસંદગી કરવાની આવી ત્યારે તેમણે નિખાલસપણે વર્ણવ્યું છે કે, ‘લોકહિત કાજે કાયદાના કૂંડાળાની બહાર મૂકવો પડે તો તે માટે ગમે તેવું જોખમ ખેડવામાં અચકાવું નહીં. અન્યથા જેલમાં જવું પડે તેવા પ્રસંગોએ તેમણે જોખમો ખેડ્યાં છે અને તેમની સચ્ચાઈની પ્રતીતિ થવાથી નિર્ણાયકો સામે ખરા ઉત્તર્યા છે. આવી ઘટનાઓ જાડેજાસાહેબની વ્યક્તિત્વની મૂળ ધાતુને પ્રગટ કરનારી છે.

લેખકે આત્મકથનમાં પોતાના ઉછેર અને ઘડતરનાં પરિબળોનો ખ્યાલ આપ્યો છે તેમાંથી સમજાય છે કે તેમનાં માતા-પિતા, શિક્ષકો, ગૃહપતિ અને ઉમદા પોલીસ

અધિકારીઓનો મોટો ફાળો છે. એટલે તેઓ સરેરાશ પોલીસ અમલદારને બદલે ઉમદા અને ઉત્કૃષ્ટ અમલદાર બન્યા તે સ્પષ્ટ થાય છે. વળી ક્યારેય ગુનેગારો સાથે આર્થિક તોડ ન કરવાની કાળજીએ તેઓ ગુનેગારોનો આદર પણ મેળવી શક્યા છે. બાળઉછેર અને ઘડતરકાળ મનુષ્યના આંતરિક બંધારણમાં કેટલા બધા પ્રભાવક બને છે તેના સંકેતો અહીં અનેક જગ્યાએ સાંપડે છે.

પોલીસ ઓફિસરની કામગીરી માથું ખાંપણમાં મૂકીને જીવવા જેવી હોય છે. અનેક પ્રસંગે વાયક પણ ઊંચા જીવે થઈ જાય તેવી વ્યક્તિઓ કે સમૂહનો સામનો કરતી વખતે લેખક જે હિંમત અને ઈશ્વરશરણતા તથા મૃત્યુ વિશેની માન્યતાથી વર્ત્યાં છે તે આવા પ્રસંગોએ નિર્ણાયક બની છે :

મિયાણાઓની દારૂની ભઠ્ઠીઓ બંધ કરાવી તેથી ઈન્ટેલિજન્સ બ્રાન્ચના એક પી.એસ.આઈ.એ જાડેજાસાહેબને કહ્યું, ‘એ લોકોએ તમને પતાવી દેવાનું નક્કી કર્યું છે એવી વાત મારા કાને આવી છે તો સાચવજો.’ ત્યારે જાડેજાસાહેબે કહેલું, ‘સાહેબ, આપની વાત સાચી છે કે હું કોલેજિયન છોકરડા જેવો અને એ બધા બળૂકા. પણ આપણું જીવન અને મરણ તો ઉપરવાળાના હાથમાં છે. આપે મને ચેતવ્યો તે માટે આભાર. પણ સાહેબ, આવી નમાલી વાત મારી સામે ફરી ક્યારેય ઉચ્ચારશો નહિ.’ (પૃ. ૩૭)

શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ જાડેજાસાહેબના મુખ્ય આધારો છે. એને આધારે તેમણે એવા અસાધારણ નિર્ણયો કર્યાં છે જેવા ભાગ્યે જ કોઈ સામાન્ય માણસ કરે. આવો જ પ્રસંગ પોલીસવાળા કરીમખાનનો છે. બોલાચાલી થતાં તેણે પોલીસઓફિસર મણિભાઈનું ફાયરિંગ કરીને ખૂન કરી નાખ્યું. જાડેજાસાહેબ આરોપીને શોધવા નીકળ્યા. પછીની વાત તેમના શબ્દોમાં જ સાંભળીએ :

હું જીવમાં આગળની સીટમાં બહારના ભાગે બેસી નજર ફેરવતો હતો. મને લાગ્યું કે કોઈક રસ્તો ઓળંગીને બીજી તરફ ગયું. થોડે જતાં જ આરોપીને રાઈફલ સાથે જોયો. મેં સાથેના બધાને ત્યાં જ ઊભા રહી જવા કહ્યું. હું એકલો જ હાથમાં ખુલ્લી રિવોલ્વર સાથે આગળ વધ્યો. અને એના નામ કરીમખાનથી બૂમ પાડી. એ ઊભો રહી ગયો. તે વખતે મને મારામાં એટલો બધો આત્મવિશ્વાસ ઊભરાતો જણાયો કે આ માણસ મારા પર ફાયરિંગ ચોક્કસ નહીં કરે. મેં તેની નજીક જઈને તેના હાથમાંની બંદૂક લેવા હાથ લંબાવ્યો અને... એણે બંદૂક મારા હાથમાં સોંપતાં કહ્યું, ‘સાબ, સંભાળના. સેફ્ટી કેચ ઓન હે. પછી મેં એને સમજાવ્યો, ‘જે થયું તે થઈ ગયું. આમ ભાગી ના જવાય. ચાલ.ટ અમે એને પોલીસ સ્ટેશને લઈ ગયા. મેં કહ્યું, ‘ભલે એ આરોપી છે, પણ એ પોલીસખાતાનો છે, એનું સ્વમાન સાચવો. એને હાથકડી ના પહેરાવશો.’ (પૃ. ૭૫)

આ એક પ્રસંગમાંથી જાડેજાસાહેબની હિંમત જ નહિ, આત્મવિશ્વાસ, સૂઝ, વ્યક્તિની પરખ, આરોપીનું સ્વમાન અને લેખક તરીકે એને રજૂ કરવાની પ્રત્યક્ષતા તથા પ્રસંગાલેખનની કળા – આ સઘળાંનો પરિચય મળે છે. અમદાવાદનાં કોમી તોફાનો

વખતે જીપ ઉપર ફેંકાયેલો ૩૦ કિલોનો મોટો પથ્થર કે ફેંકાયેલો અણીદાર - વજનદાર પથરો હેલ્મેટ પર પડ્યો, પોતે બચી ગયા એ માટે અંતમાં તેઓ આવું એક વાક્ય લખવું પૂરતું ગણે છે : ‘ઘડી - અરઘી ઘડીનો ફેર રાખીને ઈશ્વર’ મને બચાવી લીધો.’ (પૃ. ૧૧૮)

જાડેજાસાહેબના ઘડતરનો પાયો નાખનાર મોકાજીભાઈએ કેટલાંક મૂલ્યો આપ્યાં હતાં : (૧) કોઈને ખોટાં વચન આપવાં નહીં અને જો કોઈને વચન આપો તો એ પાળી બતાવો. (૨) કોઈનો વિશ્વાસઘાત કરવો નહીં. તમારા બોલ પર દરેકને ભરોસો પડે તેવું કરો. આ મૂલ્યોએ પોલીસતંત્રમાં રહ્યા છતાં જાડેજાસાહેબને ઉમદા મનુષ્ય બનાવ્યા છે. એટલે તેઓ અનેક અસાધારણ નિર્ણયો કરી શક્યા છે કે એ મુજબ વર્તી શક્યા છે.

અહીં માત્ર પરાક્રમકથાઓ નથી પરંતુ કર્તવ્યપાલન કેવી રીતે કરવું અને એ પાર પાડતાં તેમાં આવતાં વિઘ્નોથી કેમ અવિચલ રહેવું તેની આ કથા છે, તેથી પ્રેરક બને છે.

એક નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે વ્યક્તિગત અહંકાર, ઈર્ષાંથી તેમને મુશ્કેલીમાં મૂકનાર, બદલી કરાવનારા નીકળ્યા છે, પરંતુ જાડેજાસાહેબની સફળ કારકિર્દી પર ડાઘ લગાડી શક્યા નથી. એનું કારણ કેવળ બહાદુરી નથી, પરખશક્તિ, ત્વરિત નિર્ણયશક્તિ, કુનેહ, કોઠાસૂઝ જેવા વિકસિત ગુણો એમનામાં હતા તે છે. (પૃ. ૨૦) કોઈ પણ કેસમાં તેઓ કાયદો, પરિસ્થિતિ, અમલ અને તર્કનો બરાબર આધાર લે છે એટલે પોલીસ કમિશ્નર પી. ટી. શાહે કહેલું કે, ‘જુવાનસિંહ, તમે વકીલાતનો ધંધો કરત તો જરૂર સફળ થાત.’

આ કારકિર્દી-ગાથાનું લખાણ આટલું અસરકારક બન્યું તેનું એક કારણ જાડેજાસાહેબનો વાંચનરસ છે. એથી શું અને કેટલું કેવી રીતે વર્ણવાય તેની કેળવાયેલી રુચિ પણ નિર્ણાયક બની છે. એનું ઉત્તમ નિદર્શન પિતા શિવુભાનું વ્યક્તિચિત્ર છે.

પોલીસતંત્રમાં કામ કરનારના પરિવારજનોના ભાવોને શ્રી અરુણાબહેન જાડેજાએ ‘હમરો દરદ ના જાને કોઈ’માં રમતિયાળ રીતે પણ સંવેદનસમૃદ્ધિથી અભિવ્યક્તિ આપી છે અને ‘સહસ્ર-ચંદ્ર-દર્શન’ આ જાડેજાસાહેબની નિવૃત્તિનું જે ચિત્ર આલેખ્યું છે તે આ ગાથામાં ઉત્તમ પૂર્તિ છે.

આવા એક ઉમદા પોલીસ અધિકારીની ગાથામાંથી પસાર થનાર વાચક અનુભવશે કે ક્ષેત્ર મહત્ત્વનું નથી : વ્યક્તિનાં મૂલ્યો અને નિષ્ઠા મહત્ત્વનાં છે. તો કાજળની કોટડીમાંથીય અક્ષત બહાર આવી શકાય છે. લોકહિતની ખેવના હોય, કર્તવ્ય પ્રત્યે સમર્પણભાવ હોય અને વ્યક્તિગત સ્વાર્થ ન હોય તો વ્યક્તિને ચાહના અને સંતોષ મળે જ છે.

અરુણાબહેનને અભિનંદન આપવા જોઈએ કે તેમણે જાડેજાસાહેબ પાસે આ લખાણ લખાવ્યું. કાળના ગર્ભમાં વિલીન થઈ જાત તેને બદલે ગુજરાતી ભાષાને યાદગાર કારકિર્દી-ગાથા સંપડાવી.

માનવમન-જીવનનાં અપાર રહસ્યોને તાકતી કલાત્મક વાર્તાઓ | પ્રજ્ઞા પટેલ

['કેશુભાઈ દેસાઈ વાર્તાવિશેષ' : સંપાદક : દીપક પટેલ, પ્રકાશક : આર. આર. શેઠ એન્ડ કંપની પ્રા. લિ., મુંબઈ-અમદાવાદ, પ્ર. આ. નવેમ્બર ૨૦૧૦, પૃ. ૨૪૦, કિં. રૂ. ૧૫૦/-]

વિવિધ સાહિત્યસ્વરૂપો સાથે વર્ષોથી અને નિરૂબત સાથે સર્જનકાર્ય કરતા શ્રી કેશુભાઈ દેસાઈનું નામ ગુજરાતી સાહિત્યજગતમાં ઘણું જાણીતું છે. પૂર્વ પરિષદપ્રમુખ શ્રી ભગવતીકુમાર શર્માએ એમના વિશે લખ્યું છે : એ મૂળે ધરતીના છોરું છે એથી એમના શબ્દમાં માટીની મહેક છે, વગડાનો શ્વાસ છે. ગ્રામજીવન સાથેના અનુભવને અને અંગત લાગણીઓને એ નિરંતર અભિવ્યક્ત કરતા રહ્યા છે. એ જ એમનો વિશેષ છે. વિષ્ણુપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી, જશવંત શેખડીવાળા અને વિનોદ અધ્વર્યુએ પણ એમની કલમના રસપ્રદ આલેખનને, કથારસનિરૂપણની શૈલીને નોંધપાત્ર ગણાવ્યા છે. એમણે શતાધિક ટૂંકી વાર્તાઓ અને વીસ નવલકથાઓ લખી છે. છેલ્લા સાડા ચાર દાયકાથી તેઓ વાર્તાસર્જન કરી રહ્યા છે, એ પણ ગુજરાતી સાહિત્યની એક મોટી ઘટના જ લેખી શકાય. પરંપરા અને આધુનિકતાના દ્વંદ્વમાં અટવાયા વિના માનવીના જિવાતા જીવનને સ્પર્શતી, સંવેદનક્ષમ વાર્તાઓ એમણે આપી છે. વાર્તા, શૈલી, પ્રવાહ કે કશાયના કોઈ જ લેખલ વિના, કોઈ જ વાદવાડા વિના માત્ર પોતીકી સર્જનાત્મકતાના માધ્યમે તેઓ નિરાળું વાર્તાવિશ્વ રચતા રહ્યા છે. સામાજિક વાસ્તવ, પાત્રનું પોતાનું આંતરજગત, ગ્રામ્ય પરિવેશ, શહેરસંસ્કૃતિની સમસ્યાઓ, માનવમનની ખૂબીઓ અને ઊણપો, ભાવનાઓને તેઓ કલાત્મકતાથી કંડારે છે. પુસ્તકના સંપાદક ડૉ. દીપક પટેલે નોંધ્યું છે તેમ, એમની શ્રદ્ધા ઘટનાવાળી વાર્તામાં વિશેષ જોઈ શકાય છે.

કેશુભાઈ દેસાઈના વાર્તાસંગ્રહોમાં ગ્રંથસ્થ થયેલી તથા વિવિધ સામયિકો અને વાર્તાસંપાદનોમાં પ્રકાશિત એવી વાર્તાઓનો બારિકીથી અભ્યાસ કરીને દીપક પટેલે આ પુસ્તકમાં એકવીસ વાર્તાઓને આવરી છે. આ ૨૧ વાર્તાઓ વિષય, રચનાવૈવિધ્ય, પાત્રવૈવિધ્યની રીતે વાર્તાકાર કેશુભાઈ દેસાઈનો પૂરેપૂરો પરિચય કરાવે તેવી છે.

ગુજરાતી કથાસાહિત્યના પ્રેમી અને અભ્યાસી ડૉ. દીપક પટેલે ખૂબ સ્વાધ્યાય કરીને આ પુસ્તકનું સંપાદન કર્યું છે. વાર્તાકાર કેશુભાઈ દેસાઈના સમગ્ર વાર્તા-વિશ્વમાંથી પસાર થઈને પુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ વાર્તાઓ તારવી છે. નિવેદન અને સર્જક પરિચય ઉપરાંત એમણે લાંબા લેખ 'વિશિષ્ટ ભાવપરિસ્થિતિને મળેલો કલાઘાટ' ૪૦ પાનાં દ્વારા વાર્તાઓના ભાવવિશ્વનો નાખજિખ પરિચય કરાવ્યો છે. આ લખાણ થકી વાર્તાની લાક્ષણિકતાઓ – ખૂબીઓ સુપેરે પામી શકાય છે. પુસ્તકના આખરે ત્રણ પરિશિષ્ટ મૂક્યાં છે, જે પણ સર્જકચેતનાના પરિચય માટે વાચકને ઉપયોગી બની રહે છે. ડૉ. દીપક પટેલની આ સંપાદકીય સૂઝ પણ આપણું ધ્યાન દોરે તેવી છે. વાર્તાનો કલાઘાટ, રચના-

રીતિ, વાર્તાતત્ત્વ, પરિવેશ, પાત્રાલેખન, શૈલી, સંવાદરચના, વિષયવસ્તુ, ભાષા, વાર્તામાંથી પ્રગટતું જીવનતત્ત્વ, પાત્રોની વ્યાપક અને સંકીર્ણ માનસિકતા, સંઘર્ષ - આવાં અનેક પરિમાણો સાથે તેમણે આ વાર્તાઓ પ્રમાણીને અહીં ગ્રંથસ્થ કરી છે તથા લાંબા લેખ દ્વારા તેને ખોલી પણ આપી છે.

સંપાદકે વાર્તાકાર કેશુભાઈ દેસાઈ વિશે નોંધ્યું છે : વાર્તાકારની વિષય વૈવિધ્યશાળી વાર્તાઓ આપણું ધ્યાન આકર્ષે તેવી છે. અહીં એક તરફ ધૂમકેતુ, દ્વિરેફની વાર્તાકલાનો પ્રભાવ છે તો બીજી તરફ જાનપદી સૃષ્ટિને શબ્દચિત્રોમાં મઠી, ગ્રામીણ પાત્રોના ભાવવિશ્વને અનેરી સહાનુભૂતિ, કોઠાસૂઝ અને કળાવિવેકથી રજૂ કરનારા સુંદરમ્ અને પન્નાલાલ પટેલની વાર્તાઓનો કલા-સંસ્પર્શ અનુભવાય છે. વાર્તાકાર, સુરેશ જોષીની આધુનિક વાર્તાઓથી પણ આકર્ષાયેલા છે. તદ્દુપરાંત એમનો હિંદી, બંગાળી, પંજાબી અને યુરોપિયન ભાષાસાહિત્ય સાથેનો અનુબંધ એમને ગુજરાતી વાર્તામાં નૂતન સોપાનો સિદ્ધ કરવા તરફ લઈ જાય છે. આમ કેશુભાઈની વાર્તાઓમાં પરંપરા અને આધુનિકતાનો કલાત્મક સમન્વય થયેલો જોઈ શકાય છે. વાસ્તવ જીવનનાં વિભિન્ન રૂપો તેમની વાર્તાઓમાં કલાઘાટ પામે છે.

સંગ્રહની પ્રથમ વાર્તા ‘જાતર’ની શરૂઆત આ રીતે થાય છે : ‘જાતર આગળ વધી. જેમ જેમ રામાપીરનું દેવળ નજીક આવતું ગયું, તેમ તેમ લોકો વધુ ને વધુ ઉત્સાહથી નાચવા-ફૂંદવા લાગ્યા. મથુરાને હાંફ ચડી હતી, પણ હવે દહેરું બહુ દૂર નહોતું. જુવાન ઓડ ઊછળી ઊછળીને તાળીઓ લેતા હતા. આગળ રામા બાપાની ધરમની ધજાઓ ઉપાડીને બે જણ ભારે અદબપૂર્વક ચાલી રહ્યા હતા. પાછળ પાલખી ચાલી આવતી હતી. વચ્ચે બે-પાંચ જુવાનિયા રહી રહીને ઝૂમી ઊઠતા હતા. ગુલાલ ઉછાળતા હતા. શંખ વગાડતા હતા. ધૂન બોલાવતા હતા. ફૂદી ફૂદીને કાયાના કટકા કરી નાખતા હતા.

આ વાર્તામાં એક તરફ ધાર્મિક વાતાવરણ આલેખાયું છે તો બીજી તરફ કથાનાયિકા મથરાના મનોભાવો સાથે, થાગડથીગડ જિંદગીનો અફસોસ પણ વ્યક્ત થાય છે. દીકરા-વહુ સાથે એ જાતરના વરઘોડામાં ચાલી રહી છે. ભૂતકાળ એને ઘેરી વળ્યો છે. પહેલી વખત પરણી હતી ત્યારે એનો ઓડ અડધી રાતે ઊંઘતી મૂકીને નીકળી ગયો હતો. અને મંદિર જટાજૂટ બાવા સામે જોતાં જ એનાથી બોલાઈ જાય છે - તમે, તમે... હજુ હયાત છો ? અને ‘બોલો રામા પીર કી...’ ‘જે’ સાથે વાર્તા પૂરી થાય છે.

‘ડલા’ વાર્તાકારની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ પૈકીની એક છે. શ્રેય અને પ્રેય, ધર્મસંકટ અને પ્રેમસંકટ વચ્ચે ઝોલાં ખાતાં પાત્રો વાર્તાને જુદો જ વળાંક આપે છે. માનવીની બદલો લેવાની ભાવના જ્યારે ક્રોધાગ્નિ દ્વારા ભભૂકી ઊઠે ત્યારે કેવું વિપરીત પરિણામ આવે તેની કલાત્મક રજૂઆત આ વાર્તામાં ઝિલાઈ છે. લેખકે સાબરકાંઠાના પ્રાંતિજ પંથકનો પરિવેશ લઈ વાર્તા રચી છે. વાર્તાનાં પાત્રો, પરિવેશ, સંવાદો દ્વારા એ ગ્રામ્યજગત નજર

સામે ખડું થઈ જાય છે. બે પ્રેમીયુગલો ડલા-ભોગીલાલ અને રમીલા-રાણાની વાત છે. મુખ્ય પાત્ર બની રહે છે ડલા. સ્ત્રીસહજ સ્વભાવનાં, ખુમારીનાં એનાં લક્ષણો ધ્યાનાકર્ષક બની રહે છે. જેને ચાહતી હોય છે, એ જ વ્યક્તિ કેટલી ઘૃણાસ્પદ રીતે બદલો વાળે છે, તે કરુણાંતિકા આપણને સ્પર્શી જાય છે.

‘સહચરી’ વાર્તા પણ એક નોખા વિષયની સંવેદનક્ષમ વાર્તા છે. આદિકાળથી માનવી અને પશુ વચ્ચે રહેલા અવિનાભાવિ સંબંધને લઈને આ વાર્તા આલેખાઈ છે. કથાનાયક વીહો અને ભેંસ બંદી વચ્ચેના અપાર પ્રેમની આ વાર્તા છે. માનવ અને પશુના મૈત્રીભાવ અને શિષ્ટતાની રૂએ વિકૃત ગણાય એવો યૌન સંબંધ – આ વાર્તાનો વિષય છે. છતાં, બંને વચ્ચેનું પ્રેમતત્ત્વ અદ્ભુત દર્શાવાયું છે. કથાનાયક વીહાને ગોનોરિયા (પરમિયા)નો રોગ લાગુ પડ્યો છે. વીહો અનાથ છે. એની જિંદગીમાં આવેલી ગોબર મુખીની બંદી વીહાના જીવનનું ચાલકબળ બની જાય છે. જીવવા માટે માણસ કોઈ ને કોઈ આધાર – અવલંબન શોધી લેતો હોય છે. વાર્તામાં ઉત્તર ગુજરાતની લોકબોલીના લહેકા સરસ રીતે પ્રયોજાયા છે. ભાષા પાસેથી લેખકે ઘણું કામ પાર પાડ્યું છે. વાર્તાનું શીર્ષક ‘સહચરી’ આનું દષ્ટાંત બની રહે છે. માનવી, એનો પ્રેમ બદલાઈ જાય, દગો દઈ દે, પણ મૂંગું – અબોલ પશુ કેવો સાથ નિભાવી જાણે છે !! બંદી સાથેના વીહાના ઘણા સંવેદનક્ષમ પ્રસંગો વાર્તાને વધુ બળકટ બનાવે છે. મરતાં મરતાં વીહો બંદીને જાતજાતની શિખામણ આપે છે, એમ કરી કદાચ તે પોતાને જ આશ્વાસન આપી રહે છે. વીહાના મૃત્યુને અબોલ બંદી કઈ રીતે જીવે શકે ? મુખી લીલું ઘાસ ધરે છે... છેલ્લાં વાક્યો જોઈએ : ‘એમણે ફરી ફરીને બંદીને લીલારો ધર્યો. ઘણી ઘણી વિનવણી કરી, પણ બંદીએ સમ ખાવા પૂરતું એકાદું તણાખલુંય મોંમાં ન ઘાલ્યું તે ન જ ઘાલ્યું. એ તો રહી રહીને પેલી નજરની હદ વળોટી ચૂકેલી નનામી પાછળ હડી કાઢવા ભૂરાટી થતી રહી...’

દક્ષિણ ગુજરાતની બોલીના પ્રયોગવાળી વાર્તા ‘ખંધાડિયો’ પણ એવી જ કલાત્મક વાર્તા બની છે. અહીં દક્ષિણ ગુજરાતની આદિવાસી પ્રજાના સામાજિક-કૌટુંબિક જીવનના પ્રશ્નો આલેખાયા છે. વાર્તાપ્રયુક્તિની રીતે નોખી તરી આવતી ‘ઉંદરઘર’ વાર્તામાં ઉંદરોની લીલા દ્વારા પાત્રના માનસના અર્થસંદર્ભોની વિવિધતા માર્મિક રીતે સ્ફુટ થાય છે. ‘કૃષ્ણ’, ‘સતી અનસૂયા’ અને ‘હનુમાન’ વાર્તાના વિષય વળી સાવ જુદા છે, રજૂઆત-શૈલી, પાત્રો પણ નોખાં.

સંગ્રહની લગભગ તમામ વાર્તાઓ વાર્તાકાર કેશુભાઈ દેસાઈની માતબર – મોટા ગજાની અને વ્યાપક / અનુભવસિદ્ધ સર્જકતાનો બહુઆયામી પરિચય કરાવે છે, એમ જરૂર કહી શકાય.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના આગામી પ્રમુખની ચૂંટણી

[જૂન-૨૦૧૩ અંકમાં પરિષદ પાથેય અંતર્ગત આગામી બે વર્ષ (૨૦૧૪-૧૫) માટે પ્રમુખપદની અને મધ્યસ્થ સમિતિ તથા કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યોની ચાર વર્ષ (૨૦૧૪થી ૨૦૧૭)ની ચૂંટણી કરવાની જે જાહેરાત કરવામાં આવી છે તે મુજબ આ ચૂંટણીઓ હાથ ધરવામાં આવશે, જેની વિગત અત્રે પુનર્મુદ્રિત કરી છે.]

પ્રમુખપદ માટેની દરખાસ્ત મોકલવાની છેલ્લી તારીખ : ૧૫-૭-૨૦૧૩

મતપત્રમાં નામ મૂકવાની ઉમેદવારોની સંમતિ મંગાવવાની તારીખ : ૨૩-૭-૨૦૧૩

મતપત્રમાં નામ મૂકવાની ઉમેદવારે સંમતિ આપવાની છેલ્લી તારીખ : ૩૦-૭-૨૦૧૩

ઉમેદવારી પાછી ખેંચવાની તારીખ : ૦૮-૮-૨૦૧૩

કાર્યાલયમાંથી મતપત્રો રવાના કરવાની તારીખ : ૧૭-૮-૨૦૧૩

મતપત્રો પરિષદ કાર્યાલયે પરત પહોંચાડવાની છેલ્લી તારીખ : ૧૪-૯-૨૦૧૩

મતગણતરી અને પરિણામની જાહેરાતની તારીખ : ૧૮-૯-૨૦૧૩

પ્રમુખપદ માટે પરિષદના બંધારણના ચૂંટણી અંગેના નિયમો વિભાગ-૯ : કલમ-૫૩થી ૫૮ અન્વયે ચૂંટણી જાહેર કરવામાં આવે છે.

વિભાગ : ૯

કલમ ૫૩ સંમેલનના પ્રમુખપદ માટે પરિષદના દસ આજીવન સભ્યો સંયુક્ત રીતે પોતાની પસંદગીનું એક નામ સૂચવી શકશે.

કલમ ૫૪ સંમેલન ભરવાના ઓછામાં ઓછા પાંચ માસ અગાઉ ચૂંટણી અધિકારી પરિષદ કાર્યાલય દ્વારા પરિષદના તમામ પ્રકારના સભ્યોને પરિપત્ર મોકલીને અથવા 'પરબ'માં એ પરિપત્ર છાપીને પ્રમુખનું નામ સૂચવવાનું જણાવશે.

કલમ ૫૫ આ પદ્ધતિએ સૂચવાયેલાં નામોવાળી વ્યક્તિઓને, પ્રમુખની ચૂંટણી માટેના મતપત્રકમાં તેમનું નામ સામેલ રાખવા બાબતની સંમતિ અંગે ચૂંટણી અધિકારી પુછાવશે અને જેમની સંમતિ આવી હશે તેમનું જ નામ મતપત્રકમાં સામેલ રખાશે.

કલમ ૫૬ સંમેલનની તારીખના ઓછામાં ઓછા ત્રણ માસ પહેલાં પ્રમુખની

ચૂંટણી થઈ જાય એ રીતે ચૂંટણી સમિતિ આખો કાર્યક્રમ ગોઠવશે.

કલમ ૫૭ કલમ ૫૪, ૫૫, ૫૬ પ્રમાણે પ્રમુખપદ માટે મળેલાં નામોને વર્ણનુક્રમે ગોઠવીને ચૂંટણી અધિકારી મતપત્રક તૈયાર કરશે અને સતત ત્રણ વર્ષ સુધી ચાલુ રહેલા વાર્ષિક સામાન્ય સભ્ય, જે-તે વર્ષના માર્ચ સુધીમાં નોંધાયેલા આજીવન સભ્ય, આજીવન સંસ્થા સભ્ય, દાતા સભ્ય તથા સંવર્ધક સભ્યને ટપાલથી અથવા કુરિયરથી મતપત્રક મોકલી અપાશે.

કલમ ૫૮ પ્રમુખની ચૂંટણીમાં મત આપવા સંબંધમાં કઈ પદ્ધતિને અનુસરવું તેનો નિર્ણય મધ્યસ્થ સમિતિ કરશે.

નોંધ : ચોકડી પદ્ધતિથી મતદાન પત્રકમાં મત આપવાનો રહેશે. પસંદગીના ઉમેદવારના નામની સામે ચોકડી કરવાની રહેશે.

કનુભાઈ શાહ

ચૂંટણી અધિકારી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

જાન્યુઆરી-૨૦૧૪થી ડિસેમ્બર-૨૦૧૭ માટે અમલમાં આવનાર ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિ અને કાર્યવાહક સમિતિની ચૂંટણીનો કાર્યક્રમ

મધ્યસ્થ સમિતિ

મધ્યસ્થ સમિતિ માટે ઉમેદવારી પત્ર મેળવવાનો પ્રારંભ : ૨૦-૬-૨૦૧૩
મધ્યસ્થ સમિતિ માટે ઉમેદવારી પત્ર ભરવાની છેલ્લી તારીખ : ૨૦-૭-૨૦૧૩
ઉમેદવારી પત્ર પાછું ખેંચવાની છેલ્લી તારીખ : ૨૭-૭-૨૦૧૩
કાર્યાલયમાંથી મતપત્ર રવાના કરવાની તારીખ : ૧૭-૮-૨૦૧૩
મતપત્ર પરિષદ કાર્યાલયે પરત પહોંચાડવાની છેલ્લી તારીખ : ૧૭-૮-૨૦૧૩
મતગણતરી અને પરિણામની તારીખ : ૨૧-૮-૨૦૧૩

કાર્યવાહક સમિતિ

કાર્યવાહક સમિતિ માટે ઉમેદવારીપત્ર મેળવવાનો પ્રારંભ : ૩૦-૮-૨૦૧૩
કાર્યવાહક સમિતિ માટે ઉમેદવારીપત્ર ભરવાની છેલ્લી તારીખ : ૧૪-૧૦-૨૦૧૩
ઉમેદવારીપત્ર પાછું ખેંચવાની છેલ્લી તારીખ : ૨૧-૧૦-૨૦૧૩
કાર્યાલયમાંથી મતપત્ર રવાના કરવાની તારીખ : ૨૬-૧૦-૨૦૧૩
મતપત્ર પરિષદ કાર્યાલયે પરત પહોંચાડવાની છેલ્લી તારીખ : ૧૧-૧૧-૨૦૧૩
મતગણતરી અને પરિણામ જાહેરાતની તારીખ : ૧૫-૧૧-૨૦૧૩

વિભાગ-૩ પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિ

કલમ ૫ (અ) પરિષદની નીતિવિષયક બાબતો અંગેનો નિર્ણય નીચે પ્રમાણે બનેલી મધ્યસ્થ સમિતિ કરશે.

(ક) પરિષદના વર્તમાન પ્રમુખ

૧. જે-તે સંમેલનના પ્રમુખ સાહિત્ય પરિષદના પણ પ્રમુખ ગણાશે.

૨. કોઈ પણ કાર્યવાહીમાં પ્રમુખશ્રીનાં નિર્ણય કે અર્થઘટન (રૂલિંગ) છેવટનાં ગણાશે.

૩. પ્રમુખની મુદત બે વર્ષની રહેશે. (સંમેલનથી અનુગામી સંમેલન સુધી)

(ખ) પરિષદે નિયુક્ત કરેલા સાતથી વધારે નહિ એટલા સન્માન્ય સભ્યો.

(નોંધ : આ સન્માન્ય સભ્યો નિયુક્ત કરવા માટે મધ્યસ્થ સમિતિ દ્વારા સૂચવેલાં નામોમાંથી વરણી કરવાનું કામ પરિષદના વર્તમાન પ્રમુખ, એક ભૂતપૂર્વ પ્રમુખ અને વરાયેલા પ્રમુખની સમિતિ કરશે.)

(ગ) સતત ત્રણ વર્ષ સુધી ચાલુ રહેલા પરિષદના સામાન્ય સભ્યો તેમજ ચૂંટણીના વર્ષના માર્ચ માસના અંત સુધીમાં નોંધાયેલા આજીવન સભ્યોએ ચૂંટેલા ચાલીસ સભ્યો.

(ઘ) ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના તંત્રવાહકોમાં વધુ ને વધુ સર્જકો સામેલ થાય તે દષ્ટિએ મધ્યસ્થ સમિતિના ચૂંટાયેલા ૪૦ સભ્યો ઉપરાંત બીજા ૧૦ સભ્યોની નિયુક્તિ નિવૃત્ત થતી કાર્યવાહક સમિતિ કરશે. આ માટે મહામંત્રી નિવૃત્ત થતી મધ્યસ્થ સમિતિના સભ્યો પાસે છેલ્લી ચૂંટણીમાં ઊભા રહ્યા ન હોય તેવા અને સર્જન તથા સ્વાધ્યાય ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર કામગીરી ધરાવતા હોય તેવા સાહિત્યકારોનાં નામ મગાવશે. મળેલાં નામોમાંથી કાર્યવાહક સમિતિ દસ સભ્યોની વરણી કરશે. આ ૧૦ સભ્યો મધ્યસ્થ સમિતિના નિમંત્રિત સભ્યો ગણાશે.

(ચ) દાતાઓએ પોતાનામાંથી ચૂંટેલા ચાર સભ્યો.

(છ) સંવર્ધકોએ પોતાનામાંથી ચૂંટેલા ચાર સભ્યો.

(જ) સભ્ય સંસ્થાઓએ પોતાનામાંથી ચૂંટેલા સાત સભ્યો (જે પરિષદના આજીવન સભ્ય હોય)

(નોંધ : ઉપર્યુક્ત સભ્ય સંસ્થાઓએ ચૂંટવાના મધ્યસ્થ સમિતિના સાત પ્રતિનિધિઓની જગ્યાઓ ઉપર એ જ સભ્ય સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓ ઊભા રહી શકશે, જે સભ્યસંસ્થાઓના પંદર સભ્યો પરિષદના પણ આજીવન સભ્ય હોય. આવા સભ્યોનાં નામોની અલગ યાદી જે-તે સંસ્થાએ પોતાના પ્રતિનિધિને ઊભા રાખતી વખતે મોકલવાની રહેશે તથા સંસ્થા વતી મતદાન કોણ કરશે તે અંગે ઠરાવ કરીને તેની જાણ કરવાની રહેશે.

(ઝ) ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ટ્રસ્ટીઓ

(ટ) મધ્યસ્થ સમિતિ વધુમાં વધુ ચાર સભ્યો કો-ઓપ્ટ કરી શકશે.

કનુભાઈ શાહ

ચૂંટણી અધિકારી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

અનુવાદ-અભિમુખતા

તા. ૧૧-૬-૨૦૧૩, મંગળવારે ‘અનુવાદ-અભિમુખતા’ની બેઠકના વક્તા મધુસૂદન વ્યાસે (શામળાજી આર્ટ્સ કૉલેજ) ગુજરાતીમાંથી સંસ્કૃતમાં અનુવાદની વાત કરતાં કહ્યું કે સંસ્કૃત ભાષા લચીલી છે. તેથી તેમાં યોગ્ય શબ્દો વાપરવા થોડું અઘરું બને છે. એટલે કે અનુવાદકની સજ્જતા પર તેમણે વધુ ભાર મુક્યો. તેમણે કરેલો અનુવાદ – પ્રફુલ્લ રાવલની લઘુકથા ‘કંઈક તો બોલ !’ – કિમપિ વદ’ – નું બંને ભાષામાં પઠન કર્યું. સંસ્કૃતમાં દ્વિવચન પણ છે તેથી ‘નેત્રદ્વયં ઉદ્ઘાટિતમ્’ પણ ‘સૂર્યકિરણાની-નિર્ગતાની આસન્’ને પણ સ્પષ્ટ કર્યું. ત્યારબાદ ડૉ. પ્રશસ્ચમિત્ર શાસ્ત્રીએ સંસ્કૃતમાં લખેલી ‘અનપેક્ષિત’ વાર્તામાંથી થોડા ફકરાઓનું પઠન કર્યું. શબ્દ-અર્થ પ્રચુર સંસ્કૃત વાર્તા સાંભળવાની પણ મઝા આવી (જોકે કાન સરવા રાખવા પડ્યા) વળી આ બેઠકમાં સંસ્કૃતવિદ્ અને પ્રાધ્યાપકો – વિજયભાઈ પંડ્યા, વાસુદેવભાઈ પાઠક, ગોવિંદભાઈ શાહ વગેરેની ઉપસ્થિતિનો તથા મંતવ્યોનો લાભ મળ્યો એ ઉપલબ્ધિ તો ખરી જ ! વાસુદેવ પાઠકે સંસ્કૃતનો base રાખી ગુજરાતી-અંગ્રેજી-હિંદી અનુવાદની કાર્યશિબિર યોજવાનું પણ સૂચન કર્યું. અમારા સ્થાયી સભ્યોની ગેરહાજરી કઠવા છતાં બેઠક આસ્વાદ્ય રહી.

રૂપા શેઠ

પાક્ષિકી પર્વની ઉજવણી

તા. ૮-૬-૨૦૧૩ના રોજ ઉજવાયેલ પાક્ષિકી પર્વ (વાર્તા મેળો) ૧૨ સર્જકોના વાર્તાપઠન અને કેન્દ્રિયતથી આનંદસભર બન્યો. પરેશ નાયકની વાર્તા ‘ધ વૉલ’માં તેમણે કહ્યું કે આપણાં સુખદુઃખ, સ્વપના, ઇચ્છામાંથી વાર્તા મળે છે. પ્રવીણસિંહ ચાવડાએ ‘હેડો કમોત કરીશું ?’ વાર્તાનું પઠન કર્યું. દાદા અને રામજીકાકાની વાતોની સ્મૃતિ દ્વારા જીવનની વિડમ્બના રજૂ કરી, તેમણે સહજભાવે વાર્તાપ્રક્રિયાની વાત કરી. પારુલ દેસાઈએ ‘ઘ્રહણ’ વાર્તાનું પઠન કરીને કહ્યું કે હું કુટુંબકથાઓમાં સંબંધોને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરું છું. નવનીત જાનીએ ‘વી. બી. બ્રાન્ડ ડબલ..’ વાર્તા રસાળ શૈલીમાં વાંચી. બદલાતા સમયમાં ન બદલાતા માણસની વાત કરી. રોજની એક વાર્તા વાંચી છું તેમ કહ્યું. અજય ઓઝાએ ‘સાઈડ ઇફેક્ટ’ વાર્તામાં શિક્ષણને અસર કરતા પરિબળોની વ્યંગાત્મક શૈલીમાં વાત કરી. સુમન શાહે ‘ટેરિટોરિઅલ બર્ડ્ઝ’ વાર્તાનું પઠન કર્યું.

જાતિગત અને ધાર્મિક વિવાદો જીવનને કેવા પ્રભાવિત કરે છે. તે કથાનું હાઈ હતું. મુદ્દાસરની કેન્દ્રિયતમાં ટૂંકી વાર્તાના સ્વરૂપની તેમજ કથાબીજની વાત કરી. અજય સરવૈયાએ ‘જેની શરૂઆત નથી હોતી’ વાર્તા વાંચી, લેખકે વાંચન અને લેખનપ્રક્રિયાને એક ગણીને કહ્યું કે કલ્પના મહત્ત્વની છે. વાર્તાની નવી શક્યતાઓની વાત તેમણે મુકી હતી. ધરમાભાઈ શ્રીમાળીએ ‘પૂર્વજ’ અને દશરથ પરમારે ‘નવેળી’ વાર્તાનું

રસાળ શૈલીમાં પઠન કરી ગ્રામ્યજીવનને જીવંત કર્યું હતું. જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટે ‘અશબ્દ દશ્યો’નું દીનાબહેન પંડ્યાએ ‘દગડ’ વાર્તાનું અને સાગર શાહે ‘હું અને અનિકેતભાઈ’ વાર્તાનું પઠન કર્યું હતું. ત્રણે વાર્તાઓ કથાવસ્તુની રીતે વિવિધતા ધરાવતી રસપ્રદ વાર્તાઓ હતી. કાર્યક્રમનું સંચાલન દીવાન ઠાકોરે તેમજ આભારવિધિ જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટે કરી હતી.

દીના પંડ્યા

પરિષદના આગામી કાર્યક્રમો

એનીબહેન સરેયા પ્રોત્સાહનનિધિ

સયોજક, પારુલ કંદર્પ દેસાઈ, પ્રજ્ઞા પટેલ, તા. ૧૫-૭-૨૦૧૩ના સોમવારે શ્રી નટવર પટેલની ઉપસ્થિતિમાં બાળકિશોર અપ્રકાશિત નાટ્યકૃતિનું પઠન. સાંજે ૪.૦૦ કલાકે.

વિશ્વકવિતા કેન્દ્ર

તા. ૩-૧૦-૧૭-૨૪, ૩૧-૭-૨૦૧૩ના રોજ સાંજે ૭.૦૦ કલાકે બુધસભા.

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- $\frac{1}{15750}$ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.
- $\frac{1}{15750}$ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- $\frac{1}{15750}$ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- $\frac{1}{15750}$ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા ૦૬ સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- $\frac{1}{15750}$ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- $\frac{1}{15750}$ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

સાહિત્યવૃત્ત

ગ્રીડ્ઝ-ઇન્ડિયાનો એવોર્ડ પ્રો. જગદીશ દવેને અર્પણ

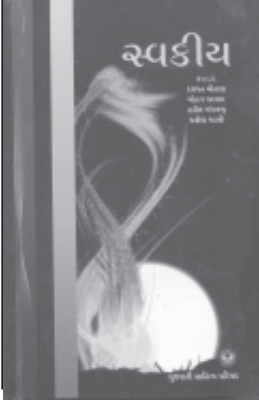
વિદેશવાસી ગુજરાતી સર્જકો-સંશોધકોને ગાર્ડી રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ડાયસ્પોરા સ્ટડીઝ (grids) તરફથી પ્રતિ વર્ષ અપાતો એવોર્ડ ૨૦૧૨ના વર્ષ માટે લંડનવાસી પ્રો. જગદીશ દવેને ડૉ. નરેશ વેદના હસ્તે અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રો. જગદીશ દવેને અભિનંદન.

ફાર્બસ ગુજરાતી સભાના ટ્રસ્ટીપદે ઉત્પલ ભાયાણીની નિયુક્તિ

છેલ્લાં ત્રીસેક વર્ષોથી ‘જન્મભૂમિ-પ્રવાસી’માં પ્રગટ થતી નાટ્યસમીક્ષાની કૉલમ ‘ચહેરા-મહોરા’ના લેખક અને વાર્તાકાર ઉત્પલ ભાયાણીની ગુજરાતી ભાષાના સંશોધન-સંવર્ધન માટે કાર્યરત પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થા ફાર્બસ ગુજરાતી સભાના ટ્રસ્ટીપદે ૩૦મી મેની ટ્રસ્ટીઓની મિટિંગમાં નિમણૂક થઈ છે. ઉત્પલ ભાયાણીને અભિનંદન.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

‘સ્વકીય’ (દલિત સાહિત્યનું સંકલન) :
સં. દલપત ચૌહાણ, મોહન પરમાર, હરીશ
મંગલમ્, પ્રવીણ ગઢવી, પાર્કુ પૂઠું, પૃ. ૧૮+૩૨૬,
કિં. રૂ. ૨૬૦/-

દલિત સર્જકોએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં
વિવિધ સાહિત્યસ્વરૂપોમાં જે પ્રદાન કર્યું છે
તેમાંથી ચયન કરીને સર્વ શ્રી દલપત ચૌહાણ,
મોહન પરમાર, હરીશ મંગલમ્ અને પ્રવીણ
ગઢવીએ ‘સ્વકીય’નું સંપાદન કર્યું છે. અહીં
સંગૃહીત રચનાઓમાં સચ્ચાઈનો રણકો છે પણ
કડવાશ નથી. આ સંકલનમાંથી કેટલીક
રચનાઓ વાચકના ચિત્તતંત્રને સ્પર્શી જાય
તેવી છે.

‘પન્નાલાલની વાર્તાસૃષ્ટિમાં’ : સં. પારુલ
કંદર્પ દેસાઈ, દષ્ટિ પટેલ, કાર્યું પૂઠું, પૃ.
૨૨+૧૮૬, કિં. રૂ. ૧૫૦/-

પન્નાલાલ પટેલના જન્મશતાબ્દી વર્ષ
નિમિત્તે પન્નાલાલની વાર્તાઓમાંથી ૩૬
વાર્તાઓના ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાના સર્જક-વિવેચકે
જે તે વાર્તાઓ વિશે લખેલા આસ્વાદલેખોનું આ
સંપાદન છે. આ આસ્વાદથી વાચક ગુજરાતી
પ્રજાના બદલાતા જતા જીવન અને પ્રશ્નોથી
અવગત થશે તેમજ પન્નાલાલની વાર્તાકલાથી

પરિચિત થશે. આ આસ્વાદલેખોમાં પન્નાલાલની વાર્તાઓને અનેકવિધ રીતે
પામવાની-માણવાની ચાવીઓ મળી રહે છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, ‘ટાઈમ્સ’ પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮
ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

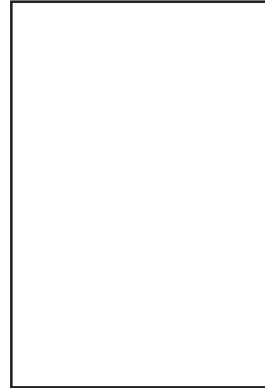

[ગુજરાતી કવિતાચયન : ૨૦૧૧ : યોસેફ મેકવાન
પ્ર. આ. ૨૦૧૨, ડિમાઈ, કાયું પૂઠું, પૃ. ૧૩૪+૨૨,
કિં. રૂ. ૧૨૦/-]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા ૧૯૯૧થી પ્રતિ વર્ષે 'કવિતાચયન'નું પ્રકાશન થાય છે. ગુજરાતી કવિતાચયનની કાવ્યયાત્રામાં કાન્ત-બળવંતરાય શતાબ્દી ગ્રંથમાળાનો આ ૨૧મો મણકો છે. 'ગુજરાતી કવિતાચયન : ૨૦૧૧'ના સંપાદક શ્રી યોસેફ મેકવાને વર્ષ દરમિયાન ગુજરાતી ભાષાના વિવિધ સામયિકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી કવિતાઓમાંથી કવિતાનું સંપાદન કર્યું છે.

આ સંપાદનકાર્ય દ્વારા સંપાદક યોસેફ મેકવાને તત્કાલીન સમયમાં રચાતી ગુજરાતી કવિતાની તાસીરથી ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના રસિકોને અવગત કરાવ્યા છે. ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના ભાવકો આ સંપાદનને ઉષ્માભર્યો આવકાર આપશે એવી આશા છે.

[ઓહવાટ : લે. દીના પંડ્યા, પ્ર. આ. ૨૦૧૨ ડિમાઈ]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯.

ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭